

Tekmeria

Vol 18 (2024)

Tekmeria 18 (2024)

γεγενῆσθαι. μνηύεται οὖν ἀπὸ μετοίκων τέ τιων καὶ ἀκο-
λούθων περὶ μὲν τῶν Ἑρμῶν οὐδέν, ἄλλων δὲ ἀγαλμάτων
περικοπαί τινες πρότερον ὑπὸ νεωτέρων μετὰ παιδιᾶς καὶ
οἴνου γεγενῆσθαι. ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ • ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION • INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF GREEK AND ROMAN ANTIQUITY καὶ
αὐτὰ ὑπολαμβάνοντες οἱ μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι
ἐμποδὼν ὄντι σφίσι μὴ αὐτοῖς τοῦ δήμου βεβαίως προεστάναι,
καὶ νομίσαντες, εἰ αὐτὸν ἐξελάσειαν, πρῶτοι ἂν εἶναι, ἐμεγά-
λυνον καὶ ἐβόων. **Τεκμήρια** ἐπὶ δήμῳ καταλύσει τὰ τε μυστικά καὶ
ἢ τῶν Ἑρμῶν περικοπή γέγονε καὶ οὐδὲν εἶη αὐτῶν ὅτι οὐ
μετ' ἐκείνου ἐπράχθη, ἐπιλέγοντες τεκμήρια τὴν ἄλλην αὐτοῦ
ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν. ὁ δ' ἔν τε
τῷ παρόντι ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ • CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
AND ROMAN WORLD • CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU
MONDE GREC ET ROMAIN • BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT • CONTRIBUTI
PER LA STORIA DEL MONDO GRECO E ROMANO καὶ ἐτοίμος ἦν
πρὶν ἐκπλεῖν κρῖνον ἀναγνώσει καὶ ἐπισημασμένος ἦν (ἤδη
γὰρ καὶ τὰ τῆς παρανομίας ἐπισημασθέντες) καὶ εἰ μὲν τούτων
τι εἴργαστο, δίκην δοῦναι, εἰ δ' ἀπολυθείη, ἄρχειν. καὶ
ἐπεμαρτύρητο μὴ ἀπόντος περὶ αὐτοῦ διαβολὰς ἀποδέχεσθαι,
ἀλλ' ἤδη ἀποκτείνειν, εἰ ἀδίκως καὶ ὅτι σωφρονέστερον εἶη
μὴ μετὰ τοιαύτης αἰτίας, πρὶν διαγνώσει, πέμπειν αὐτὸν ἐπὶ
τοσοῦτῳ στρατεύματι. οἱ δ' ἐχθροὶ δεδιότες τό τε στρατεύμα
μὴ εὖνον ἔχειν, ἦν ἤδη ἀγώνιζται, ὅ τε δήμος μὴ μαλα-
κίηται θεραπεύων ὅτι δι' ἐκείνου οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνηστράτευον
καὶ τῶν Μαντινέων τινές, ἀπέτρεπον καὶ ἀπέσπευδον, ἄλλους
ρήτορας ἐνιέντες οἱ ἔλεγον νῦν μὲν πλεῖν αὐτὸν καὶ μὴ
κατασχεῖν τὴν ἀναγωγὴν, ἐλθόντα δὲ κρίνεσθαι ἐν ἡμέραις
ρήταις, βουλόμενοι ἐκ μείζονος διαβολῆς, ἦν ἐμελλον ῥῆον
αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν, μετάπεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
νίσασθαι. καὶ ἔδοξε πλεῖν τὸν Ἀλκιβιάδην.
Μετὰ δὲ ταῦτα θέρους μεσοῦντος ἤδη ἢ ἀναγωγὴ ἐγίγνετο

Εργα και ημέρες ενός διαβόητου συκοφάντη (;)
στην Αθήνα του 4ου αι. π.Χ.: Θεοκρίνης Υβάδης

Αλεξάνδρα Μπαρτζώκα

doi: [10.12681/tekmeria.39178](https://doi.org/10.12681/tekmeria.39178)

Copyright © 2024, Αλεξάνδρα Μπαρτζώκα

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μπαρτζώκα Α. (2024). Εργα και ημέρες ενός διαβόητου συκοφάντη (;) στην Αθήνα του 4ου αι. π.Χ.: Θεοκρίνης Υβάδης. *Tekmeria*, 18, 283–320. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.39178>

Έργα και ημέρες ενός διαβόητου συκοφάντη (;)
στην Αθήνα του 4ου αι. π.Χ.:
Θεοκρίνης Υβάδης*

Ένας από τους πλέον γνωστούς συκοφάντες¹ στην Αθήνα του 4ου αι. π.Χ. ήταν ο Θεοκρίνης από τη Λεοντίδα φυλή.² Οι περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή και τη δραστηριότητά του προέρχονται από έναν δικανικό λόγο ο οποίος εκφωνήθηκε εναντίον του στο διάστημα 343-338 π.Χ.³ και που εσφαλμένα αποδίδεται στον Δημοσθένη.⁴ Το υπόβαθρο της υπόθεσης είχε ως εξής: κάποια

* Το παρόν άρθρο είναι αποτέλεσμα μιας ανακοίνωσης που παρουσίασα στην 23^η Συνάντηση Ιστορίας Δικαίου, η οποία διοργανώθηκε στην Κομοτηνή στις 3-4 Νοεμβρίου 2023. Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στους συναδέλφους που συμμετείχαν στη γόνιμη συζήτηση που ακολούθησε, καθώς και στη Σοφία Ανεζίρη (ΕΚΠΑ), τον Edward M. Harris (Durham) και τους ανώνυμους κριτές για τις εποικοδομητικές τους παρατηρήσεις. Τυχόν λάθη ή παραλείψεις είναι, προφανώς, δικά μου.

1. Ο όρος συκοφάντης και τα παράγωγά του αναφέρονται στα εξής σημεία, για να περιγράψουν τη δραστηριότητα του Θεοκρίνη: [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 6, 10, 11, 12, 13, 23, 27, 63, 65. Για τον όρο συκοφάντης και τα χαρακτηριστικά του, βλ. Harvey 1990, 110-114· πρβλ. Ober 1989, 174. Σχετικά με την ερμηνεία του συκοφάντη όχι κατά κύριο λόγο ως ατόμου το οποίο εκμεταλλεύεται τους νόμους για να υποβάλλει κατηγορίες με σκοπό το κέρδος, αλλά και ως ατόμου του οποίου οι κατηγορίες είναι αδύναμες και διαταράσσουν, κατά συνέπεια, χωρίς λόγο τη ζωή των κατηγορουμένων και τα δικαστήρια, βλ. Osborne 1990, 83-94 (με την προγενέστερη βιβλιογραφία).

2. PAA 508320. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 18.

3. Η παραπάνω χρονολόγηση δίνεται στο Martin 2019. Για τη χρονολόγηση του δικανικού λόγου στο διάστημα 341-340, βλ. Gernet 1960, 40-41· Hansen 1976, 138· Bers 2003, 131.

4. Ο λόγος αποδόθηκε παλαιότερα και στον Δείναρχο (βλ. και Hansen 1976, 138), χωρίς, ωστόσο, η άποψη αυτή να είναι πλέον αποδεκτή. Βλ. σχετικά Bers 2003, 130-131· MacDowell 2009, 293 και σημ. 17 (με την υπόθεση ότι ο λόγος θα μπορούσε να είχε γραφεί από τον ίδιο τον Επιχάρη, βλ. παρακάτω)· Choustoulaki 2023, 39 σημ. 2. Στις

στιγμή στο πρόσφατο παρελθόν, ο Θεοκρίνης είχε υποβάλει επιτυχώς μία γραφή παρανόμων εναντίον του πατέρα ενός Αθηναίου με το όνομα Επιχάρης,⁵ με αποτέλεσμα να επιβληθεί στον κατηγορούμενο ένα πρόστιμο δέκα ταλάντων –ποσό αρκετά μεγάλο αν αναλογιστούμε ότι δεν ήταν πολλοί οι Αθηναίοι εκείνοι που είχαν περιουσία άνω των τεσσάρων ταλάντων–⁶ το οποίο στη συνέχεια διπλασιάστηκε.⁷ Μη έχοντας την οικονομική δυνατότητα να καταβάλει το απαιτούμενο ποσό, ο πατέρας του Επιχάρη συγκαταλέχθηκε ανάμεσα στους δημόσιους οφειλέτες της πόλης και στερήθηκε, κατ' επέκταση, τα δικαιώματά

11/9/2023 πραγματοποιήθηκε η υποστήριξη της διδακτορικής διατριβής της κ. Γεωργίας Χουστουλάκη, με τίτλο [*Δημοσθένους*] *Ένδειξις Κατὰ Θεοκρίνου - Ερμηνευτικό Υπόμνημα* (Επιβλέπων: Κ. Αποστολάκης), η οποία εκπονήθηκε στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Η διατριβή δεν είναι προς το παρόν διαθέσιμη ψηφιακά στη σελίδα του ΕΚΤ, επειδή είναι δεσμευμένη από τη συγγραφέα μέχρι και τον Φεβρουάριο 2026 (<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/54567>) (προσπελάστηκε στις 31/7/2024).

5. Ο πατέρας του Επιχάρη είχε προτείνει ψήφισμα για τον Χαρίδημο, γιο του στρατηγού Ισχομάχου, στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, και η πρόταση για δωρεάν σίτιση στο πρυτανείο. Ο Θεοκρίνης κατηγορήσε στη συνέχεια τον πατέρα του Επιχάρη ότι η πρότασή του έβλαπτε τον Χαρίδημο. Βλ. [*Δημοσθένης*], *Κατὰ Θεοκρίνου* 30-31. Σχετικά με το περιεχόμενο του ψηφίσματος και τους λόγους για τους οποίους θεωρήθηκε παράνομο, βλ. APF 436· Hansen 1974, 35· MacDowell 2009, 293-294· Liddel 2020α, 746-749· Liddel 2020β, 103.

6. Βλ. Davies 1981, 34· Taylor 2017, 69-114 (ιδιαίτερα πίν. 3.1)· Kierstead, Klaraugh 2018, 378 και σημ. 12.

7. Μελετώντας τις υποθέσεις γραφής παρανόμων για τις οποίες διαθέτουμε επαρκή στοιχεία (Hansen 1974), παρατηρούμε ότι προτάθηκαν ή επιβλήθηκαν τα εξής πρόστιμα: α) Λυκίνοσ κατά Φιλοκράτη: προτεινόμενο από τον Λυκίνο πρόστιμο 100 τάλαντα –δεν επιβλήθηκε, διότι ο Λυκίνοσ ηττήθηκε (Αισχίν., *Περὶ τῆς παραπρεσβείας* 13), β) Στέφανοσ κατά Απολλόδωρο: προτεινόμενο από τον Στέφανο πρόστιμο 15 τάλαντα, από τον Απολλόδωρο 1 τάλαντο –επιβλήθηκε 1 τάλαντο ([*Δημοσθένης*], *Κατὰ Νεαίρας* 6-8), γ) (;) κατά Σκίτωνα: επιβλήθηκε πρόστιμο 10 ταλάντων (Δημ., *Κατὰ Μειδίου* 182), δ) (;) κατά Σμίκρου: επιβλήθηκε πρόστιμο 10 ταλάντων (Δημ., *Κατὰ Μειδίου* 182), ε) Φανόστρατοσ κατά Αριστογείτονα: επιβλήθηκε πρόστιμο 5 ταλάντων ([*Δημοσθένης*], *Κατ' Ἀριστογείτονοσ Α'* 68), στ) Ευξένιποσ κατά Πολύευκτο: επιβλήθηκε πρόστιμο μόνο 25 δραχμών (Υπερείδ., *Υπὲρ Εὐξένιπποσ* 18).

του ως πολίτης (ἀτιμία).⁸ Για να πάρει εκδίκηση για λογαριασμό του πατέρα του, ο Επιχάρης προχώρησε στην υποβολή ένδειξεως⁹ κατά του Θεοκρίνη,¹⁰ με την κατηγορία ότι ασκούσε παράνομα τα δικαιώματά του, καθώς ήταν και εκείνος δημόσιος οφειλέτης. Από αυτό το σημείο ξεκινάει ο λόγος του Επιχάρη κατά του Θεοκρίνη, μέσα από τον οποίο παρακολουθούμε την προσωπική οπτική του μηνυτή για τη συκοφαντική δραστηριότητα του κατηγορούμενου. Σε κανένα σημείο της ομιλίας του ο Επιχάρης δεν προσπαθεί να κρύψει τα προσωπικά του κίνητρα και τα εκδικητικά αισθήματα που τρέφει απέναντι στον Θεοκρίνη,¹¹ καθώς γνωρίζει ότι και η δική του έπιτιμία είναι προσωρινή: μόλις αποβιώσει ο πατέρας του, ο Επιχάρης θα κληρονομήσει ένα χρέος το οποίο δεν θα μπορεί πιθανώς να εξοφλήσει.¹²

Τα βιογραφικά στοιχεία που διαθέτουμε για τον Θεοκρίνη από τον λόγο *Κατά Θεοκρίνου* συμπληρώνονται και από δύο επιγραφικές μαρτυρίες στις οποίες εμφανίζεται να έχει καταλάβει, μετά το πέρας της δίκης, τα αξιώματα του δημόσιου διαιτητή (*IG II³ 4, 33*) και βουλευτή (*IG II³ 1, 360*). Ο Θεοκρίνης, λοιπόν, υπήρξε συκοφάντης, διαιτητής και βουλευτής. Οι παραπάνω ιδιότητες μάς δίνουν τη δυνατότητα να εξετάσουμε, στις σελίδες που ακολουθούν, τον τρόπο, αφενός, με τον οποίο παρουσιάζονται από τον Επιχάρη πτυχές της ζωής του Θεοκρίνη και, αφετέρου, τις λεπτομέρειες εκείνες γύρω από την ανάρρηση

8. Πρόκειται για την ποινή της ἀτιμίας, η οποία, στην περίπτωση των οφειλετών του δημοσίου, ήταν αυτοδίκαιη, δηλαδή επιβαλλόταν όταν το χρέος γινόταν ληξιπρόθεσμο, και δεν χρειαζόταν άλλη καταδικαστική απόφαση. Βλ. σχετικά Todd 1993, 143· Γιούνη 1998, 164· Hunter 2000, 28-29.

9. Για την ένδειξιν και τα αδικήματα τα οποία αφορούσε, βλ. Hansen 1976, 9-24 και 36-108.

10. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 1, 30, 31, 70.

11. Βλ. Roisman 2006, 116· Kucharski 2012, 179-183· Whitchurch 2020, 285.

12. Βλ. και Hunter 1994, 128· Γιούνη 1998, 169-170· Hunter 2000, 25· Roisman 2005, 22. Βλ. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 1: ὥστε μηδ' ἐλπίδα ἡμῖν εἶναι σωτηρίας μηδεμίαν· 57: βοηθεῖν οἰόμενος δεῖν τῷ πατρὶ· 59: μετέχων δ' αὐτὸς τυγχάνω τῆς τοῦ πατρὸς ἀτυχίας, μόνος δὲ καταλειμμένος ὁ πατήρ· 60: οὗτος δ' ἐν ἐμοὶ νῦν ἔχει τὰς ἐλπίδας· 66: ἡμεῖς δὲ διὰ τοῦτον τὸν θεοῖς ἐχθρὸν ἀπεστερήμεθα ταύτης τῆς πόλεως· 68: μηδ' ἐλπίδ' ἡμῖν εἶναι μηδεμίαν τοῦ μετασχεῖν τῆς καὶ τοῖς ξένοις δεδομένης παρρησίας, για τον τρόπο με τον οποίο ο Επιχάρης παρουσιάζει το αδιέξοδο στο οποίο έχουν βρεθεί αυτός και ο πατέρας του.

του τελευταίου στις δύο προαναφερθείσες αρχές. Στο πλαίσιο αυτό, το άρθρο διαρθρώνεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο (I) εξετάζονται τα στοιχεία τα οποία συλλέγει ο Επιχάρης για την προσωπική ζωή του Θεοκρίνη και τη σχέση του τελευταίου με τον αδερφό του, εστιάζοντας στην επίδραση που είχε αυτή στη δημόσια σφαίρα της πόλης. Στο δεύτερο μέρος (II) παρουσιάζονται τόσο τα βασικά σημεία στα οποία ο Επιχάρης στηρίζει την ένδειξιν που υπέβαλε εναντίον του Θεοκρίνη όσο και άλλες λεπτομέρειες από τη δημόσια δράση του Θεοκρίνη οι οποίες τεκμηριώνουν, σύμφωνα με τον Επιχάρη, τη συκοφαντική του δραστηριότητα. Για τα δύο πρώτα μέρη, ο λόγος *Κατά Θεοκρίνου* είναι σχεδόν η μοναδική πηγή την οποία διαθέτουμε και που προβάλλει τον Θεοκρίνη ως συκοφάντη, δηλαδή ως άτομο το οποίο εκμεταλλεύεται τους νόμους για να υποβάλλει κατηγορίες με σκοπό το κέρδος. Έτσι, το κρίσιμο ερώτημα είναι εάν ο λόγος αυτός που εκφωνείται στο δικαστήριο από έναν εκδικητικό Επιχάρη μπορεί να χρησιμοποιηθεί κατά γράμμα για να συναγάγει κανείς ασφαλή συμπεράσματα για τις επιλήψιμες πρακτικές που καταλογίζει ο Επιχάρης στον Θεοκρίνη: απέναντι στην προσπάθεια του κατηγορούμενου να εξαντλήσει όσα επιχειρήματα διαθέτει στη φαρέτρα του για να πετύχει την καταδίκη του κατηγορούμενου, θα πρέπει κανείς να ελέγξει την εγκυρότητα των λόγων του και τα μέσα που αυτός παρέχει για να αποδείξει τους ισχυρισμούς του.¹³ Στο τρίτο μέρος (III) του άρθρου εξετάζονται οι επιγραφικές μαρτυρίες σχετικά με την ανάληψη από τον Θεοκρίνη, αρχικά, του αξιώματος του διαιτητή και, στη συνέχεια, του βουλευτή, σε συνάρτηση με τις πληροφορίες που διαθέτουμε από την προγενέστερη δράση του. Η μελέτη των ετερόκλητων αυτών πηγών θα μας επιτρέψει να διατυπώσουμε ορισμένες υποθέσεις σχετικά με την προσωπικότητα του Θεοκρίνη, το περιεχόμενο των λόγων του Επιχάρη και τον τρόπο λειτουργίας της αθηναϊκής δημοκρατίας. Σκοπός, δηλαδή, του παρόντος άρθρου είναι να αμφισβητήσει την αρνητική και στερεότυπη εικόνα του Θεοκρίνη ως διαβόητου συκοφάντη, μια εικόνα που έχει επικρατήσει σε πολλές σύγχρονες μελέτες, ακριβώς επειδή βασίζονται αποκλειστικά στον δικανικό λόγο που εκφώνησε ο Επιχάρης.¹⁴ Ακόμη κι αν κανείς εντοπίσει και αληθή στοιχεία

13. Βλ. και Harris 1995, 7-16, σχετικά με τη χρήση των δικανικών λόγων ως πηγών.

14. Οι μέχρι τώρα μελέτες επικεντρώνονται στα επιχειρήματα που διατυπώνει ο Επιχάρης και στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται ο Θεοκρίνης στον υπό εξέταση δικανικό λόγο, αξιολογώντας αφενός την αποδεικτική ισχύ των ισχυρισμών του Επιχάρη και τα νομικά μέσα που διαθέτει, και αφετέρου κρίνοντας την προσωπικότητα

στις κατηγορίες που διατυπώνει ο Επιχάρης για τον Θεοκρίνη, ο χαρακτηρισμός του τελευταίου ως συκοφάντη επιδέχεται διερεύνηση και αποτυπώνει μόνο μία πλευρά της δημόσιας δράσης του.¹⁵

Ι. Ένας αδίστακτος χαρακτήρας¹⁶

Δεν ήταν λίγες οι φορές που, σύμφωνα με τον Επιχάρη, αποκαλύφθηκε ο ανήθικος χαρακτήρας του Θεοκρίνη, ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες που αφορούσαν τη σχέση του με τον ίδιο του τον αδερφό. Για να το αποδείξει, ο Επιχάρης ανατρέχει πρώτα στο, πολύ κοντινό στην παρούσα δίκη, έτος 344/3 π.Χ., όταν οι θεσμοθέτες εκείνης της χρονιάς απομακρύνθηκαν από το αξίωμά τους, μετά τη συνήθη ψηφοφορία που διεξαγόταν κατά την κύρια εκκλησία κάθε πρωτανείας, όπου διὰ χειροτονίας επιβεβαιωνόταν αν οι αξιωματούχοι εκτελούσαν ορθά ή όχι τα καθήκοντά τους. Ανάμεσα στους θεσμοθέτες ήταν και ο αδερφός του Θεοκρίνη. Και ήταν ακριβώς η σχέση του με ένα άτομο τόσο κακής φήμης που προκάλεσε, σύμφωνα με τον Επιχάρη, την αποχειροτονία ολόκληρου του συνεδρίου. Οι τότε δικαστές αθώωσαν, βέβαια, τους θεσμοθέτες στη δίκη που ακολούθησε και τους αποκατέστησαν στο αξίωμά τους.¹⁷ Αξίζει,

του Θεοκρίνη αποκλειστικά από τη δράση του ως συκοφάντη. Βλ. ενδεικτικά Gernet 1960, 35-40· Hansen 1976, 137-138· Hansen 1983, 168· Osborne 1990, 90· Christ 1998, 211· Rubinstein 2000, 204-207· Bers 2003, 129, όπου αξίζει να σημειώσουμε την ακόλουθη παρατήρηση: «Aside from this speech, Theocrines has left no trace in our evidence»· Roisman 2006, 116-117· MacDowell 2009, 293-298· Whitchurch 2020, 287-288. Βλ. πιο πρόσφατα Choustoulaki 2023, 39-56, όπου η συγγραφέας δείχνει ορθά ότι πολλά από τα επιχειρήματα του Επιχάρη εμπεριέχουν στοιχεία ρητορικής διαβολής και λοιδορίας και αποτελούν κοινό ρητορικό τόπο. Και εδώ όμως, αν και ασκείται κριτική στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται το πορτρέτο του Θεοκρίνη ως συκοφάντη, αυτή δεν συνοδεύεται από τη μελέτη των επιγραφικών μαρτυριών.

15. Πρβλ. πρόσφατα Παιονίδης, Γιαννακόπουλος 2018, για την αποδόμηση του στερεότυπου του Αθηναίου δημαγωγού.

16. Σχετικά με τους χαρακτηρισμούς οι οποίοι χρησιμοποιούνται συχνά για τους συκοφάντες, βλ. Harvey 1990, 107-109. Βλ. και Choustoulaki 2023, 52-54, για τον χαρακτηρισμό του Θεοκρίνη από τον Επιχάρη ως μιαιρού και πονηρού.

17. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 27-28: Οὐ διὰ μὲν τὴν τούτου πονηρίαν ἀδελφὸς αὐτοῦ θεσμοθετῶν καὶ τούτῳ χρώμενος συμβούλῳ τοιοῦτος ἔδοξε παρ' ὑμῖν [ἄνθρωπος] εἶναι ὥστε οὐ μόνον αὐτὸς ἀπεχειροτονήθη τῶν ἐπιχειροτονιῶν οὐσῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν

όμως, να αναρωτηθεί κανείς για τη στάση που κράτησαν στη συνέχεια οι υπόλοιποι θεσμοθέτες απέναντι στον αδερφό του Θεοκρίνη. Προφανώς, δεν είναι γνωστό εάν η σχέση συγγένειας του αδερφού του Θεοκρίνη με έναν συκοφάντη και η υπόθεση ότι τον χρησιμοποιούσε ως σύμβουλο αντιστοιχούσαν στην πραγματική κατηγορία που αποδόθηκε στους θεσμοθέτες. Ωστόσο, φαίνεται αρκετά απίθανο η σχέση αυτή να οδήγησε στην καθαίρεση όλων των θεσμοθετών. Πιθανότερο είναι ότι ο Επιχάρης παραποιεί εδώ την αλήθεια προκειμένου να ενισχύσει την αρνητική εικόνα που επιθυμεί να καλλιεργήσει για τον αντίπαλό του. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με όσα αναφέρονται αποκλειστικά από τον ομιλητή, τονίζεται, πρώτον, ότι ο αδερφός του Θεοκρίνη ήταν ο βασικός αποδέκτης της κατηγορίας και, δεύτερον, ότι, παρά την ύπαρξη της ατομικής ευθύνης, καθαιρέθηκε το σύνολο των θεσμοθετών από το αξίωμά τους.¹⁸ Και είναι αλήθεια πως μια ενδεχόμενη συλλογική επιβολή ποινών λειτουργούσε τόσο ως ασφαλιστική δικλείδα, η οποία θα απέτρεπε τους αξιωματούχους από τυχόν παραβάσεις, όσο και ως ένα μέσο άσκησης ελέγχου μεταξύ των ίδιων των μελών του συλλογικού οργάνου.

Η υπόθεση γίνεται πιο περίπλοκη όταν μαθαίνουμε από τον Επιχάρη ότι δεν είχε μεσολαβήσει μεγάλο χρονικό διάστημα από τη στιγμή της αποχειροτονίας

ἀρχὴν ἅπασαν ἐποίησεν· καὶ εἰ μὴ δεομένων αὐτῶν καὶ ἰκετευόντων, καὶ λεγόντων ὡς οὐκέτι πρόσεισιν Θεοκρίνης πρὸς τὴν ἀρχήν, ἐπέισθηθ' ὑμεῖς καὶ πάλιν ἀπέδοτε τοὺς στεφάνους αὐτοῖς, πάντων ἂν αἴσχιστα οἱ συνάρχοντες ἐπεπόνθεσαν; καὶ τούτων οὐδὲν με δεῖ μάρτυρας ὑμῖν παρασχέσθαι· πάντες γὰρ ἴστε τοὺς ἐπὶ Λυκίσκου ἄρχοντος θεσμοθέτας ἀποχειροτονηθέντας ἐν τῷ δήμῳ διὰ τοῦτον.

18. Το ενδιαφέρον του χωρίου εντοπίζεται ακριβώς στην απομάκρυνση του συνόλου των θεσμοθετών λόγω των σχέσεων του ενός από αυτούς με ένα άτομο κακής φήμης. Από επιγραφές της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, οι οποίες απαντώνται σε διάφορες πόλεις του ελληνικού κόσμου, γνωρίζουμε πως, σε περίπτωση κάποιου παραπτώματος, προβλεπόταν επιβολή ποινής σε ένα σώμα αξιωματούχων συλλογικά, χωρίς να φαίνεται ότι λαμβανόταν υπόψη η ατομική ευθύνη του κάθε άρχοντα ξεχωριστά. Σχετικά με τις επιγραφές αυτές και με τα προβλήματα ερμηνείας που παρουσιάζουν, βλ. Rubinstein 2012, 329-353. Υπάρχουν προφανώς πηγές οι οποίες μαρτυρούν την επιβολή ποινής μόνο στους υπαίτιους. Βλ. ενδεικτικά IG XII 4.1, 91, στ. 10-11: ἀποτεισάτω| ἕκαστος τῶν αἰτίων δραχμᾶς (Κως, 3ος αι. π.Χ.)· IG XII 6.1, 172, στήλη Α, στ. 71-74: ἐὰν δέ τις τῶν χειροτο|νηθέντων μελεδωνῶν λαβῶν τὸ ἀργύριον ὃ δεῖ αὐτὸν δα|νεῖσαι μὴ δανεῖσαι ἄλλ' αὐτὸς κατάσχη ἐπ' ἀδικίαι, ὀφειλέτω| τῆι πόλει δραχμᾶς μυριάς (Σάμος, 3ος αι. π.Χ.). Βλ. επίσης Μπαρτζώκα 2019, 43-45.

των θεσμοθετών μέχρι τη στιγμή που ο αδερφός του Θεοκρίνη βρήκε βίαιο θάνατο.¹⁹ Ο Θεοκρίνης φαίνεται να αναζήτησε τους δράστες και, αφού τους βρήκε, δεν δίστασε να αποσπάσει από αυτούς χρήματα προκειμένου να μην τους καταγγείλει για την ανθρωποκτονία του ίδιου του αδερφού. Ακόμη και αν μια τέτοια πράξη δεν απαγορευόταν από τον νόμο,²⁰ δεν θα μπορούσε παρά να θεωρηθεί κατακριτέα από τους δικαστές και να προκαλέσει τη δυσαρέσκειά τους. Αυτή μάλιστα θα μπορούσε να τροφοδοτηθεί περισσότερο και από την επιπρόσθετη πληροφορία ότι ο Θεοκρίνης εκμεταλλεύτηκε τη δολοφονία του αδερφού του για να οικειοποιηθεί το αξίωμα του ιεροποιού, το οποίο κατείχε όταν πέθανε. Σύμφωνα δε με τον Επιχάρη, ο Θεοκρίνης παραβίασε κάθε νόμο, καθώς ούτε είχε κληρωθεί σε αυτό το αξίωμα ούτε είχε επιλεγεί ως αναπληρωματικός.²¹ Διερωτάται, λοιπόν, κανείς πώς ο κατηγορούμενος κατόρθωσε να γίνει ιεροποιός παρανόμως. Θα ήταν εύλογο να υποθέσουμε είτε ότι το πέτυχε με δωροδοκία είτε ότι δεν είχε προηγηθεί ο απαραίτητος έλεγχος για την πλήρωση της θέσης μετά τον θάνατο του αδερφού του, αν λάβουμε υπόψη μας και τον μεγάλο αριθμό ιεροποιών που υπήρχαν στην πόλη προκειμένου να συνεπικουρούν τους ιερείς στο έργο τους (θυσίες και διοργάνωση ορισμένων εορτών).²² Τίποτα, ωστόσο, δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα, αφού και ο ίδιος ο Επιχάρης δεν το διασαφηνίζει στον λόγο του.

Κατόπιν τούτων, διαπιστώνει κανείς ότι ο ασαφής τρόπος με τον οποίο ο Επιχάρης περιγράφει τη σχέση του Θεοκρίνη με τον αδερφό του καθώς και όλα

19. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 28: οὐ πολλῶ τοίνυν χρόνῳ ὕστερον τῆς ἀποχειροτονίας, τελευτήσαντος αὐτῷ τοῦ ἀδελφοῦ βιαίῳ θανάτῳ, τοιοῦτος ἐγένετο περὶ αὐτὸν οὗτος, ὥστε ζητήσας τοὺς δράσαντας καὶ πυθόμενος οἵτινες ἦσαν, ἀργύριον λαβὼν ἀπηλλάγη. Ενώ πιο πριν ο Επιχάρης επεσήμανε την αθώωση των θεσμοθετών, εδώ, ακριβώς επειδή η υπόθεση γίνεται πιο σκοτεινή, αναφέρεται μόνο στο γεγονός της αποχειροτονίας και όχι στην επαναφορά τους στο εν λόγω αξίωμα.

20. Βλ. Hansen 1976, 111 σημ. 20· Bers 2003, 139 σημ. 31.

21. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 29: καὶ τὴν μὲν ἀρχὴν ἦν ἐκεῖνος ἄρχων ἐτελεύτησεν, ἱεροποιὸς ὢν, παρὰ τοὺς νόμους ἤρχεν οὗτος, οὔτε λαχὼν οὔτ' ἐπιλαχὼν. Βλ. και Harris 2013, 387 και 397, για την αναφορά στις υπηρεσίες που έχει προσφέρει κάποιος στην πόλη ως μαρτυρία του καλού χαρακτήρα του και άρα ως απόδειξη ότι δεν θα μπορούσε να διαπράξει τα αδικήματα για τα οποία κατηγορείται, και το αντίστροφο.

22. Για τους ιεροποιούς, βλ. Αριστ., *Ἄθ. Πολ.* 54.6-7 (όπου αναφέρονται μόνο δύο ομάδες ιεροποιών). Βλ. σχετικά Rhodes 1972, 127-130· Rhodes 1981, 605-610· Garland 1984, 117-118.

τα γεγονότα που συνδέονται με αυτήν, ενισχύει την εντύπωση ότι ο Θεοκρίνης κινείται στα όρια του πολιτικού και ηθικού βίου, και τούτο μάλιστα σε αντίθεση με τα αξιώματα τα οποία θα λάβει αργότερα. Είναι δε χαρακτηριστική η επισήμανση του Επιχάρη ότι δεν είναι απαραίτητη η προσκόμιση μαρτύρων που θα επιβεβαιώσουν τα λεγόμενά του γύρω από την αποχειροτονία των θεσμοθετών, επειδή πρόκειται για ένα επεισόδιο γνωστό σε όλους.²³ Η δικαιολόγηση της απουσίας των μαρτύρων είναι γνωστό ότι αποτελεί συνήθη ρητορική πρακτική.²⁴ Ωστόσο, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, η ερμηνεία του επεισοδίου δεν ήταν αυτονόητη, και κάποιοι μάρτυρες ίσως ενίσχυαν την οπτική του Επιχάρη.

II. Ένας κατ' εξακολούθηση συκοφάντης

Πέρα από τα παραπάνω επεισόδια τα οποία αφορούσαν άμεσα στην προσωπική ζωή του Θεοκρίνη, τα πράγματα δεν ήταν καλύτερα ως προς τις σχέσεις του με τους υπόλοιπους συμπολίτες του. Σύμφωνα με τον Επιχάρη, ο Θεοκρίνης και πολλούς συκοφαντούσε και υπέβαλλε με παράνομο τρόπο κατηγορίες εναντίον τους,²⁵ εξαιτίας, αφενός, της καλής γνώσης εκ μέρους του των νόμων της πόλης (οὐδενὸς τῶν ἐν τοῖς νόμοις ἄπειρος)²⁶ και, αφετέρου, χάρη στη συνδρομή που του παρείχε ο κύκλος συνεργατών του, οι οποίοι δεν φείδονταν κόπων προκειμένου να πετύχουν τον στόχο τους.²⁷

Ο Επιχάρης επικρίνει τη συνήθη πρακτική του Θεοκρίνη, που δεν ήταν άλλη από το να κλητεύει τον αντίδικό του (προσκαλεσάμενος), να καταγγέλλει το

23. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 28: καὶ τούτων οὐδὲν με δεῖ μάρτυρας ὑμῖν παρασχέσθαι.

24. Βλ. π.χ. Δημ., *Κατὰ Εὐέργου καὶ Μνησιβούλου* 4: καὶ οὐκ ἄλλους με δεῖ μάρτυρας παρασχέσθαι ἢ αὐτοὺς τούτους Λυσ., *Κατὰ Ἐρατοσθένους* 61: καὶ «οὐκ» οἶδ' ὅ τι δεῖ μάρτυρας παρασχέσθαι.

25. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 2: Θεοκρίνην δὲ παρὰ τοὺς νόμους γραφὰς γραφόμενον καὶ συκοφαντοῦντα πολλοὺς τῶν πολιτῶν.

26. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 24. Πρβλ. και Δημ., *Πρὸς Εὐβουλίδην* 5, σχετικά με τον αρνητικό τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η μεγάλη εξοικείωση με τους νόμους της πόλης.

27. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 7: καὶ οἱ μετὰ τούτου οὐδὲν ὅ τι οὐ πεποιήκασιν προσιόντες τοῖς μάρτυσι καὶ τὰ μὲν ἀπειλοῦντες αὐτοῖς, τὰ δὲ πείθοντες μὴ μαρτυρεῖν. Βλ. και [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 42: προδεδόμαι διὰ τὰς τούτων ἑταιρείας. Πρβλ. και Δημ., *Κατὰ Μειδίου* 139 και *Κατὰ Κόνωνος* 35, 39. Βλ. και Wohl 2010, 88 σημ. 42.

αδίκημα ενώπιον του αρμόδιου άρχοντα (γραψάμενος) και, στη συνέχεια, να αποσπά ένα μικρό χρηματικό πόσο (λαμβάνων) από τον κατηγορούμενο για να αποσύρει την κατηγορία (άπαλλάττεται).²⁸ Τα παραδείγματα που ακολουθούν δείχνουν ακριβώς την αποτελεσματικότητα των μεθόδων του Θεοκρίνη, ο οποίος φαίνεται ότι είχε τη δύναμη να εκμεταλλεύεται οικονομικά τα θύματά του. Τέτοια ήταν η περίπτωση του Πολύευκτου, από τον οποίο ο Θεοκρίνης απέσπασε (λαβών) 200 δραχμές για να αποσύρει (άνείλετο) τη γραφήν κακώσεως που είχε υποβάλει εναντίον του²⁹ ή η περίπτωση του Αριστόμαχου, γιου του Κριτόδημου, από τον δήμο της Αλωπεκής,³⁰ στο σπίτι του οποίου ο Θεοκρίνης απέσπασε (έδότη) 150 δραχμές για να μην εμποδίσει την έγκριση του ψηφίσματος που ο Αθηναίος Αντιμέδων είχε προτείνει για τους Τενέδιους.³¹ Η πληροφορία αυτή έρχεται να υποστηριχθεί και από τη μαρτυρία του ίδιου του Αριστόμαχου. Ο Επιχάρης αναφέρεται, επίσης, στην περίπτωση του Υπερείδη και του Δημοσθένη με τους οποίους, όπως αφήνει να εννοηθεί, ο Θεοκρίνης ήρθε σε συμβιβασμό (πωλούντα τὰς γραφάς, διαλελύσθαι) για υποθέσεις γραφής παρανόμων των οποίων το περιεχόμενο αγνοούμε.³² Και συνεχίζει με την

28. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 34: "Ὅτι δὲ πολλὰς ἐτέρας προσκαλεσάμενος καὶ γραψάμενος καθυφεῖκεν, καὶ μικρὸν ἀργύριον λαμβάνων ἀπαλλάττεται, τοὺς δόντας ὑμῖν αὐτοὺς καλῶ, ἵνα μὴ πιστεύητε αὐτῷ λέγοντι ὡς αὐτὸς φυλάττει τοὺς παράνομα γράφοντας, καὶ ὡς, ὅταν αἱ τῶν παρανόμων γραφαὶ ἀναιρεθῶσιν, ὁ δῆμος καταλύεται· ταῦτα γὰρ οἱ πάντα πωλοῦντες λέγειν εἰθισμένοι εἰσίν. Για το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη δωροδοκία και που συναντούμε και στον παρόντα λόγο (π.χ. δίδωμι, λαμβάνω, πωλῶ), βλ. σχετικά Harvey 1985, 82-86 και 115.

29. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 32. Πρόκειται για τον Πολύευκτο, δεύτερο σύζυγο της μητέρας του Χαρίδημου (βλ. παραπάνω σημ. 5, σχετικά με το παράνομο, σύμφωνα με τον Θεοκρίνη και τους δικαστές, ψήφισμα που είχε προτείνει ο πατέρας του Επιχάρη για τον Χαρίδημο).

30. Ο Αριστομάχος αναφέρεται στον λόγο του Απολλόδωρου, *Κατὰ Νεαίρας* 25. Η αδερφή του, μαζί με τον πατέρα του, αναφέρονται στον λόγο του Λυσία, 'Υπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων' 16. Φαίνεται ότι διέθετε περιουσία και ήταν ενεργός στα πολιτικά πράγματα της Αθήνας. Βλ. σχετικά APF 1969· Kapparis 1999, 221.

31. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 35. Βλ. σχετικά Hansen 1974, 36· Liddel 2020α, 753-755. Σύμφωνα με τη Rubinstein 2000, 206, δεν διασαφηνίζεται στο συγκεκριμένο απόσπασμα αν ο Θεοκρίνης ήταν ο γραψάμενος ή αν απλά συμμετείχε στην κατηγορία.

32. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 35-37, 41-44. Πρβλ. Hansen 1974, 35· Rubinstein 2000, 96 σημ. 54, σχετικά με την πιθανότητα το ψήφισμα το οποίο προτάθηκε από τον

περίπτωση ενός Αθηναίου με το όνομα Θουκυδίδης, τον οποίο ο Θεοκρίνης κατηγορήσε για υποβολή παράνομου ψηφίσματος, το οποίο αφορούσε τις εισφορές που θα έπρεπε να καταβάλουν στη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία οι πολίτες της Αίνου στη Θράκη³³ –για ακόμη μια φορά ο Θεοκρίνης εμπλέκεται ενεργά στις πολιτικές υποθέσεις της πόλης. Σχετικά με την τελευταία αυτή περίπτωση, ο Επιχάρης υπογραμμίζει στους δικαστές που τον ακούν ότι ο αντίπαλός του θα ισχυριστεί πως ο Επιχάρης προχώρησε στην υποβολή ένδειξεως εναντίον του την ίδια ακριβώς στιγμή με την υποβολή από τον Θεοκρίνη της γραφής παρανόμων, ώστε να αποτραπεί η εκδίκασή της³⁴ (μη ἐπεξέλθη τὴν γραφὴν ἢν ἐγράψατ' αὐτόν).³⁵ Προσθέτει δε ότι ο Θεοκρίνης θα αντιτείνει ότι η υποβολή εκ μέρους του των παραπάνω γραφών υπηρέτουσε τις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο θα κινδυνεύσει με κατάλυση σε περίπτωση ακύρωσής τους, όπως ακριβώς συνέβη στο παρελθόν.³⁶ Εντός αυτού του πλαισίου, ο Επιχάρης προσκομίζει μαρτυρίες που θα επιβεβαιώσουν τις προαναφερθείσες κινήσεις του Θεοκρίνη, δεν καταφέρνει, ωστόσο, να πείσει τον Δημοσθένη να παρουσιαστεί ως μάρτυράς του στη δίκη, για λόγους που θα εξηγήσουμε παρακάτω.

Δημοσθένη να συνδέεται με το ψήφισμα που εισηγήθηκε ο Θουκυδίδης (βλ. παρακάτω). Βλ. Christ 1998, 97-98, σχετικά με την πρακτική των συκοφαντών να κατηγορούν γνωστά πρόσωπα της δημόσιας ζωής της πόλης. Πρβλ. Harvey 1990, 117-119, για το πώς οι συκοφαντικές πρακτικές ήταν δυνατό να αποθαρρύνουν πρόσωπα από το να συμμετέχουν στα πολιτικά πράγματα.

33. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 36-38. Βλ. σχετικά Hansen 1974, 34-35· Liddel 2020α, 733-736.

34. Για αντίστοιχες περιπτώσεις σύμφωνα με τις οποίες κάποιος μπορεί να οδηγηθεί στη δικαιοσύνη τη στιγμή που είναι εν εξελίξει μια άλλη δικαστική υπόθεση στην οποία εμπλέκεται, ώστε να αποτραπεί η εκδίκαση αυτής της τελευταίας ή να εξουδετερωθεί ο ίδιος, βλ. ενδεικτικά Αντιφ., *Περὶ τοῦ χορευτοῦ* 21-38· [Δημοσθένης], *Κατὰ Νεαίρας* 52. Η πιο γνωστή περίπτωση είναι βέβαια αυτή της δοκιμασίας ρητόρων στην οποία επέβαλε ο Αισχίνης τον Τίμαρχο, αμέσως μετά την υποβολή της γραφής παραπρεσβείας από τον Δημοσθένη και τον Τίμαρχο εναντίον του.

35. Σχετικά με τη φράση μη ἐπεξελεθῆν ως δηλωτική της απόσυρσης μιας κατηγορίας κατὰ παράβαση των νόμων, βλ. Harris 2006α, 408-416.

36. Βλ. και [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 34, 45-46. Για αντίστοιχη επιχειρηματολογία, βλ. Αισχίν., *Κατὰ Κτησιφῶντος* 191, 196. Για την αρνητική κριτική που μπορεί να προκαλέσει μια τέτοια κατάχρηση, βλ. και Liddel 2020β, 85.

Επίσης, αυτό το οποίο μπορεί να παρατηρήσει κανείς είναι το γεγονός ότι, ενώ ο Επιχάρης επικρίνει τη χρήση της γραφής παρανόμων από τον Θεοκρίνη σε ένα τέτοιο πλαίσιο, εγείροντας ζητήματα πολιτικής ηθικής, δεν αναφέρει πουθενά ότι η πρακτική της απόσυρσης των παραπάνω γραφών ήταν παράνομη ούτε ότι ο Θεοκρίνης θα έπρεπε να υποστεί την αντίστοιχη χρηματική τιμωρία, επειδή τις απέσυρε, σε αντίθεση με την περίπτωση απόσυρσης της κατηγορίας εναντίον του εμπόρου Μίκωνα, την οποία θα εξετάσουμε αμέσως μετά.³⁷ Σημειώνει, μάλιστα, ότι ο Θεοκρίνης θα είχε αποσύρει επισήμως (ἀνεύλετο) και την κατηγορία εναντίον του πατέρα του αν ο τελευταίος είχε τη δυνατότητα να του καταβάλει 1.000 δραχμές.³⁸ Το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει με τις ακόλουθες περιπτώσεις στις οποίες ο Επιχάρης βασίζει την ἔνδειξιν που υπέβαλε εναντίον του Θεοκρίνη.

Αναφέρεται, πρώτα, στην υπόθεση του Αθηναίου εμπόρου Μίκωνα από τον δήμο των Χολλειδών,³⁹ εναντίον του οποίου ο Θεοκρίνης υπέβαλε κατηγορία με τη διαδικασία της φάσεως, επειδή, κατά παράβαση του νόμου, μετέφερε μάλλον σιτηρά σε λιμάνι άλλης πόλης πλην της Αθήνας, αν και Αθηναίος ἔμπορος.⁴⁰ Παρ' ὅλο που η κλήτευση, η κατάθεση της αγωγής και η δημόσια ανάρτησή της ακολούθησαν τη νόμιμη οδό, στη συνέχεια ο Θεοκρίνης δεν

37. Βλ. Harris 2006α, 415-416. Πρβλ. και Rubinstein 2000, 206-207.

38. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 33-34. Πρβλ. το ποσό αυτό με το πρόστιμο των 10 ταλάντων το οποίο επιβλήθηκε τελικά από το δικαστήριο στον πατέρα του Επιχάρη και, κατ' επέκταση, την αποτελεσματικότητα των μεθόδων εκφοβισμού που χρησιμοποιούσε ο Θεοκρίνης.

39. Ορθά ο Davies στο *APF* 1904, κυρίως 57-59, αμφισβητεί την παλαιότερη διατυπωμένη από τον Kirchner ταύτιση του Μίκωνα με τον πατέρα του Επιχάρη. Βλ. και Rubinstein 2000, 109 σημ. 81, 239 σημ. 9.

40. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 5, 12. Η διαδικασία της φάσεως ήταν πολύ συνηθισμένη στα αθηναϊκά δικαστήρια και αφορούσε ποικίλα αδικήματα, όπως παραβιάσεις νόμων που προστάτευαν τα ορφανά, νόμων σχετικών με τη δημόσια περιουσία, αδικήματα σχετικά με το εμπόριο, αλλά και πράξεις ασέβειας. Βλ. ενδεικτικά *SEG* 30, 61, στ. 28· Αριστοφάνης, *Ἀχαρνής* 819-827, *Ἰππής* 300-302· Δημ., *Πρὸς Λάκριτον* 51· Ισοκ., *Πρὸς Καλλίμαχον* 6· Λυκούργ., *Κατὰ Λεωκράτους* 27· Υπερείδ., *ὑπὲρ Εὐξενίππου* 35. Βλ. σχετικά Osborne 1985, 47· MacDowell 1991, 187-198· Todd 1993, 119· Wallace 2003, 167-181. Για τη διαδικασία της φάσεως στην περίπτωση αδικημάτων που αφορούσαν το εμπόριο, βλ. Vélissaropoulos 1980, 315-318.

παρουσιάστηκε (οὐχ ὑπήκουσεν οὐδ' ἐπεξήλθεν) ενώπιον των επιμελητῶν του εμπορίου όταν κλήθηκε για να εμφανιστεί στην ανάκριση, καθώς ήδη είχε έρθει σε συμβιβασμό με τον Μίκωνα.⁴¹ Σύμφωνα με τον νόμο, όποιος δεν προχωρούσε με τη δίωξη την οποία είχε υποβάλει (μὴ ἐπεξίη), ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει πρόστιμο 1.000 δραχμῶν,⁴² και, όπως έχει εύλογα υποστηριχθεί, το πρόστιμο αυτό επιβαλλόταν τόσο στην περίπτωση που ο κατηγορος απουσίαζε από την ανάκριση όσο και στην περίπτωση που δεν εμφανιζόταν στο δικαστήριο, αν και είχε παραστεί προηγουμένως στην ανακριτική διαδικασία.⁴³ Είναι φανερό, επομένως, πως ο Θεοκρίνης δεν πρέπει να παραβίασε αυτόν τον νόμο στις περιπτώσεις των γραφῶν που συζητήσαμε παραπάνω και πως θα πρέπει να απέσυρε νόμιμα τις κατηγορίες, γι' αυτό και ο Επιχάρης δεν τις συγκαταλέγει στο επίσημο κατηγορητήριό του. Για όλα αυτά ο Επιχάρης προσκομίζει ως τεκμήρια τον σχετικό νόμο, καθώς και τις μαρτυρίες ὄσων ενεπλάκησαν στην υπόθεση.

Δεύτερον, η παραβίαση αυτή του νόμου από τον Θεοκρίνη είχε και μία ακόμη πτυχή, πολύ χειρότερη: με τη συμφωνία την οποία πέτυχε με τον Μίκωνα, ο Θεοκρίνης ήρθε παρανόμως σε συμβιβασμό μαζί του (διαλυομένων παρὰ τοὺς νόμους).⁴⁴ Και τούτο, διότι σύμφωνα με τη διαδικασία της φάσεως που υπέβαλε ο Θεοκρίνης και σε περίπτωση που ο καταγγελλόμενος καταδικαζόταν, η πόλη είχε δικαίωμα στο μισό της αξίας των κατασχεθέντων περιουσιακῶν στοιχείων του. Γι' αυτό φαίνεται πως ο νόμος απαγόρευε ορισμένους συμβιβασμούς μεταξύ αντιδίκων, κυρίως αυτούς που θα στερούσαν το δημόσιο ταμείο από την καταβολή προστίμων και άλλων ποσῶν.⁴⁵ Κατά τον Επιχάρη, μάλιστα, αντί ο Θεοκρίνης να προχωρήσει με τη δίωξη του Μίκωνα και να αποκτήσει, σε περίπτωση καταδίκης του, το μισό της αξίας της κατασχεθείσας περιουσίας (τὰ ἡμίσεια τῶν φανθέντων λαβεῖν) και η πόλη το άλλο μισό, προτίμησε να επωφεληθεί από ένα μικρό ποσό το οποίο εισέπραξε για να απορρίψει τη φάσιν,

41. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 8-10, 12.

42. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 6. Το πρόστιμο αυτό συνοδευόταν και από την απαγόρευση του παραβάτη να ασκεί διώξεις. Βλ. σχετικά Harris 2006α, 407-416. Για την αντίθετη άποψη, ότι επιβαλλόταν μόνο πρόστιμο, βλ. Wallace 2006, 57-66.

43. Harris 2006α, 413 και 2006β, 70. Βλ. και Horváth 2018, 135 σημ. 13, 136-137. Για παράλληλο, βλ. και Δημ., *Κατὰ Μειδίου* 103. Για την αντίθετη άποψη, βλ. Wallace 2006, 61.

44. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 5.

45. Βλ. Harris 2006α, 420.

αποδεικνύοντας, έτσι, ότι η κατηγορία εναντίον του Μίκωνα ήταν ψευδής και ότι οι δικαστές δεν θα ψήφιζαν υπέρ του Θεοκρίνη.⁴⁶ Και εκτός από τα παραπάνω, στην περίπτωση που επρόκειτο για ψευδή κατηγορία εναντίον του Μίκωνα, ο Θεοκρίνης παραβίαζε ταυτόχρονα τον νόμο που ίσχυε για όσους υπέβαλλαν ψευδώς κατηγορίες (τὸν συκοφαντοῦντα) εναντίον εμπόρων και ναυκλήρων.⁴⁷

Τρίτον, σύμφωνα με τον Επιχάρη, οι παραβάσεις του Θεοκρίνη δεν σταματούσαν εδώ. Ο αντίπαλός του ήταν διαπιστωμένα δημόσιος οφειλέτης και ως τέτοιος δεν μπορούσε να ασκεί τα δικαιώματά του, αφού όφειλε 700 δραχμές στον επώνυμο ήρωα της φυλής του, ύστερα από πρόστιμο που του επιβλήθηκε κατά τη διαδικασία των εὐθυνῶν, όταν κρίθηκε ένοχος για κλοπή χρημάτων από το ταμείο της φυλής του.⁴⁸ Ακόμα και αν υποθέσουμε ότι αληθεύει ο

46. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 13. Βλ. και Christ 1998, 141-142, για το γεγονός ότι ο Επιχάρης επικρίνει εδώ την πρακτική του Θεοκρίνη να υποβάλλει ψευδείς κατηγορίες και να τις αποσύρει, με οικονομικό αντάλλαγμα, και όχι τη χρήση της φάσεως ως διαδικασίας από την οποία θα μπορούσε στη συνέχεια να αποκτήσει ένα μέρος της κατασχεθείσας περιουσίας.

47. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 10-12. Βλ. και Choustoulaki 2023, 48.

48. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 14-15. Σύμφωνα με το απόσπασμα, ο Θεοκρίνης κρίθηκε ένοχος από τους φυλότες της Λεοντίδας φυλής στην οποία ανήκε (ὄστις τοὺς φυλέτας παρόντας οὐτ' ἔδεισεν οὐτ' ἠσχύνθη, τοῦτο μὲν οὕτως αὐτῶν τὰ κοινὰ διοικήσας ὥστ' ἐκείνους κλοπῆν αὐτοῦ καταγνῶναι), μαρτυρία η οποία επιτρέπει να υποθέσουμε ότι εδώ μάλλον γίνεται λόγος για τη διαδικασία των εὐθυνῶν σε επίπεδο φυλής. Πρβλ. και Papazarkadas 2024, 331 σημ. 12, 332. Για τις εὐθύνες σε επίπεδο φυλών και δήμων, βλ. σχετικά Fröhlich 2004, 346-350. Οι πηγές που διαθέτουμε είναι, ωστόσο, πενιχρές (βλ. π.χ. RO 89, στ. 41-43: ἐπαινέσαι δὲ καὶ τὸν σωφρονιστὴν αὐτῶν Ἄδειστ[ον Ἄντι]μάχου Ἀθμονέα καὶ στεφανῶσαι θαλλοῦ στεφάνωι ἐπε[ιδὸν τὰ] εὐθύνες δῶι, σύμφωνα με την οποία θα απονεμηθούν τιμές στον σωφρονιστή της Κεκροπίδας φυλής, αφού ολοκληρώσει τη λογοδοσία που ακολουθεί τη λήξη της θητείας του· το ελλειπτικό, όμως, ύφος της επιγραφής δεν επιτρέπει να συναγάγουμε περισσότερα συμπεράσματα για το αν η λογοδοσία έγινε σε επίπεδο πόλης ή φυλής; Fröhlich 2004, 346· σε επίπεδο πόλης, βλ. Henderson 2020, 91-92). Γι' αυτό και έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις σχετικά με την παρουσία των φυλετών στο εν λόγω απόσπασμα: βλ. π.χ. Gernet 1960, 40 σημ. 1, κατά τον οποίο τα λόγια του Επιχάρη δεν αποτυπώνουν σωστά τη διαδικασία που ακολουθήθηκε· Ismard 2010, 150 σημ. 35, για την ερμηνεία των φυλετών ως μαρτύρων. Ο Θεοκρίνης κατείχε μάλλον τη θέση του ταμιά ή του επιμελητή της φυλής του.

ισχυρισμός του Θεοκρίνη ότι το πρόστιμο αυτό επιβλήθηκε στον παππού του, και όχι σε αυτόν, αυτό δεν θα τον απάλλαζε από την κατηγορία, καθώς, όπως και στην περίπτωση του Επιχάρη, τα χρέη κληροδοτούνταν στους απογόνους και ο Θεοκρίνης εξαρχής δεν θα μπορούσε να έχει πολιτική δραστηριότητα.⁴⁹ Ωστόσο, κανείς δεν μπορεί να παραγνωρίσει το γεγονός ότι ο ίδιος ο Επιχάρης αναφέρει στη συνέχεια ότι ο Θεοκρίνης παραδέχθηκε το χρέος του, η Λεοντίδα φυλή στην οποία ανήκε εξέδωσε σχετικό ψήφισμα και ότι ο Θεοκρίνης πλήρωσε τελικά τις επτά μνες τις οποίες όφειλε.⁵⁰ Έτσι, από μόνη της, η επιχειρηματολογία του Επιχάρη αναιρεί την εικόνα του Θεοκρίνη ως δημόσιου οφειλέτη λόγω χρεών προς τη φυλή του.

Τέταρτον, κατά τον Επιχάρη, ο Θεοκρίνης είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του ένα χρέος 500 δραχμών για τον εξής λόγο: σύμφωνα με τον νόμο, όποιος δεν κατόρθωνε να αποδείξει αυτό που είχε ισχυριστεί νωρίτερα, ότι ένας δούλος ήταν απελεύθερος (δίκη άφαιρέσεως),⁵¹ όπως εν προκειμένω είχε κάνει ο πατέρας του με τη δούλη του Κηφισόδωρου, ήταν υποχρεωμένος να καταβάλει στο δημόσιο ταμείο το μισό του προστίμου. Όπως φαίνεται, με τη μεσολάβηση του λογογράφου του Κηφισόδωρου, Κτησικλή, επετεύχθη συμβιβασμός ανάμεσα στον Κηφισόδωρο και τον πατέρα του Θεοκρίνη, ο οποίος με

βλ. σχετικά Develin 1989, 356 (ταμίας της φυλής του)· Humphreys 2018, 938 με σημ. 62 (πιθανότερο να ήταν επιμελητής της φυλής του).

49. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 16-17.

50. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 18: Προσελθὼν δὲ οὗτος Ἰ Θεοκρίνης ὁμολόγησεν ὀφείλειν καὶ ἐκτεῖσαι ἐναντίον τῶν φυλετῶν, ἐπειδὴ προσιόντας ἡμᾶς ἤσθητο καὶ βουλομένους ἀντίγραφα τῶν ἐν τῷ γραμματεῖῳ γεγραμμένων λαβεῖν. “Ψήφισμα”. Πολύ γ’ ἄν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Λεωντίδας, τοὺς ἀναγκάσαντας ἀποδοῦναι Θεοκρίνην τὰς ἐπτά μνᾶς ἐπηνέσατ’ ἂν μᾶλλον ἢ τοῦτον. βλ. και Papazarkadas 2024, 340. Ο MacDowell 2009, 296 συνδέει το ψήφισμα με ἔπαινο που αποδόθηκε στον Θεοκρίνη για την πληρωμή του προστίμου. Αντίθετα, για τους Gernet 1960, 48, σημ. 1· Bers 2003, 136 σημ. 21, το κείμενο δεν διασαφηνίζει τον λόγο του επαίνου.

51. Στην περίπτωση της δίκης άφαιρέσεως ή εξαίρέσεως, έπρεπε να αποδειχθεί η καταγωγή των γονιών του πολίτη που είχε αδικώς περιπέσει σε καθεστώς δουλείας ή η ελεύθερη κατάσταση του απελεύθερου. βλ. σχετικά Harrison 1968, 178-180· Scafuro 1994, 157, 184 σημ. 16· Kamen 2013, 35-36. Για μια πιθανή σύνδεση της υποχρέωσης καταβολής προστίμου στο δημόσιο ταμείο από αυτόν που έχανε τη δίκη με την από μέρους του αμφισβήτηση της ορισθείσας από τον νόμο κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκε το υπό εξέταση πρόσωπο, βλ. Carey 2018, 88-89.

αυτόν τον τρόπο απέφυγε να καταβάλει το απαιτούμενο ποσό. Για τον Επιχάρη, αυτό συνιστά ακόμη ένα χρέος του Θεοκρίνη στο δημόσιο ταμείο.⁵² Και όχι μόνο αυτό, αλλά, όπως και στην περίπτωση της φάσεως προηγούμενης, ο συμβιβασμός αυτός θεωρείται από τον Επιχάρη παράνομος, αφού αντέβαινε στον νόμο που απαγόρευε τέτοιου είδους συμφωνίες επειδή ζημιώναν την πόλη.⁵³ Τα επιχειρήματα του Επιχάρη είναι και εδώ αδύναμα. Αφενός, δεν καθίσταται σαφές από τον λόγο του αν η καταγγελία του Κηφισόδωρου είχε κατατεθεί στον αρμόδιο άρχοντα, αν είχε λάβει χώρα κάποια δίκη ή αν, τελικά, επρόκειτο για συμβιβασμό ανάμεσα στον Κηφισόδωρο και τον πατέρα του Θεοκρίνη πριν γνωστοποιηθεί η πράξη στις αρχές της Αθήνας.⁵⁴ Αφετέρου, ο Επιχάρης δεν έχει στη διάθεσή του κανένα δημόσιο έγγραφο το οποίο να πιστοποιεί ότι ο Θεοκρίνης ή ο πατέρας του συμπεριλαμβάνονταν στους δημόσιους οφειλότες της πόλης –διαθέτει μόνο τη μαρτυρία του Κηφισόδωρου.⁵⁵

Συνοψίζοντας τα παραπάνω δεδομένα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι, με βάση την περιγραφή του Θεοκρίνη από τον Επιχάρη, η τακτική του «περιβόητου» αυτού συκοφάντη εντοπιζόταν στις ιδιωτικές συμφωνίες στις οποίες ερχόταν με τους αντιπάλους του, προκειμένου να εξασφαλίσει άμεσο οικονομικό όφελος, έστω και μικρό, και, επίσης, να αποφύγει τυχόν ζημιές σε περίπτωση ήττας σε μια δίκη. Το ίδιο προσπάθησε να επιτύχει και με τον πατέρα του Επιχάρη, όταν αιτήθηκε –ανεπιτυχώς– να του καταβάλει 1.000 δραχμές. Ωστόσο, θα πρέπει να τονίσουμε ότι η περιγραφή αυτή δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί στο σύνολό της για να συγκροτήσει το κατηγορητήριο του Επιχάρη: η περίπτωση της απόσυρσης της φάσεως εναντίον του εμπόρου Μίκωνα είναι ουσιαστικά

52. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 19-21, ειδ. 19: Τέταρτος τοίνυν νόμος ἐστίν (ὁμολογῶ γὰρ τῶν τούτῳ πεπραγμένων τὰ πλείιστα ἐξητακέναι) καθ' ὃν ὀφείλει πεντακοσίας δραχμὰς Θεοκρίνης οὐτοσί, οὐκ ἔκτετεικότος αὐτῷ τοῦ πατρὸς ἅς προσῶφλεν ἀφελόμενος τὴν Κηφισοδώρου θεράπαιναν εἰς ἐλευθερίαν, ἀλλὰ διοικησαμένου πρὸς Κτησικλέα τὸν λογογράφον, ὃς ἦν ἐπὶ τοῖς τῶν ἀντιδίκων πράγμασιν, ὥστε μὴτ' ἔκτεισαι μὴτ' εἰς ἀκρόπολιν ἀνενεχθῆναι.

53. Βλ. και Harris 2006α, 421.

54. Βλ. και MacDowell 2009, 296.

55. Για τον ρόλο των μαρτύρων στις αθηναϊκές δίκες, βλ. Siron 2019. Για τη σημασία των δημοσίων αρχείων ως μέσου απόδειξης και τη χρήση τους στις δημόσιες δίκες, βλ. Harris 2022, 17-35, ειδ. 25, σχετικά με την υπόθεση του Αθηναίου Μαντίθεου, μία από τις ελάχιστες υποθέσεις που γνωρίζουμε να έχει αμφισβητηθεί η εγκυρότητα των πληροφοριών ενός δημόσιου εγγράφου.

η μόνη πράξη στην οποία ο Επιχάρης μπορεί να στηρίξει πιο εύκολα την ένδειξίν του. Και τούτο, διότι ούτε χαρακτηρίζει παράνομες τις υπόλοιπες περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Θεοκρίνης ήρθε σε συμβιβασμό με τους αντίδικούς του, αποσύροντας τις κατηγορίες, ούτε είναι αδιάσειστα τα επιχειρήματα που διατυπώνει σχετικά με τα χρέη που ενδεχομένως κληρονόμησε ο Θεοκρίνης από τον παππού και τον πατέρα του.⁵⁶

Αυτό που δεν γνωρίζουμε είναι αν ο Επιχάρης κατόρθωσε να πείσει τους δικαστές για την ενοχή του αντιπάλου του. Αν υποθέσουμε ότι ο Θεοκρίνης αθώωθηκε, διότι η επιχειρηματολογία του Επιχάρη ήταν ανεπαρκής,⁵⁷ εύλογα αναρωτιέται κανείς εάν συνέχισε να διαβιόι με τον ίδιο τρόπο που του καταλόγισε ο Επιχάρης ή εάν η δημοσιοποίηση της υπόθεσής του έπαιξε κάποιον ρόλο σε μια ενδεχόμενη αλλαγή στάσης ζωής. Πάντως, δέκα περίπου χρόνια μετά, το όνομά του εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται με αρνητική χροιά στις δημόσιες συζητήσεις της πόλης.⁵⁸ Και αυτό το διαπιστώνουμε από ένα ειρωνικό σχόλιο που διατυπώνει ο Δημοσθένης για τον Αισχίνη το 330/29 π.Χ., στον περίφημο λόγο του *Περί του στεφάνου*. Αξιοποιώντας το παρελθόν του Αισχίνη ως υποκριτή,⁵⁹ ο Δημοσθένης αποκαλεί τον αντίπαλό του τραγικό Θεοκρίνη,⁶⁰ παρομοιάζοντας την ανέντιμη πολιτική διαδρομή του Αισχίνη με τις συκοφαντικές πρακτικές του Θεοκρίνη. Σε αυτό το σημείο, αξίζει να διατυπώσουμε

56. Βλ. και MacDowell 2009, 296.

57. Σχετικά με τα επιχειρήματα των αντιδίκων που λάμβαναν υπόψη τους οι δικαστές κατά τη λήψη μιας δικαστικής απόφασης, βλ. Harris 2018β, 42-58.

58. Για τους τρόπους διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, βλ. Gottesman 2014.

59. Για τον Αισχίνη ως ηθοποιό, βλ. ενδεικτικά Δημ., *Περί του στεφάνου* 180, 267-*Περί τής παραπρεσβείας* 337, 246-247, όπου ο ρήτορας συνδέει την κακή υποκριτική του Αισχίνη στο θέατρο με την κακή συμπεριφορά και στάση του ως πολίτη και ρήτορα. Βλ. σχετικά Duncan 2006, 59-82; Hanink 2014, 134-135.

60. Δημ., *Περί του στεφάνου* 313: ἐν τούτοις λαμπροφονότατος, μνημονικώτατος, ὑποκριτὴς ἄριστος, τραγικὸς Θεοκρίνης. Βλ. και Αρποκρατίων, s.v. Θεοκρίνης: Δημοσθένης ἐν τῷ ὑπὲρ Κτησιφῶντος λοιδορούμενος Αἰσχίνῃ φησὶ τραγικὸς Θεοκρίνης· βούλεται δὲ λέγειν αὐτὸν συκοφάντην, ἐπειδὴ ὁ Θεοκρίνης τοιοῦτος, ὡς ἔστι δῆλον ἐκ τοῦ κατὰ Θεοκρίνου, εἴτε Δημοσθένου ἐστὶν εἴτε Δεινάρχου οὗτος ὁ λόγος· τὸν γοῦν πάλαι μὲν ὑποκριτὴν τραγικόν, ὕστερον δὲ συκοφάντην εἰκότως ὠνόμασε τραγικὸν Θεοκρίνην. Για την άποψη ότι ο Θεοκρίνης θα πρέπει να ήταν διαβόητος συκοφάντης, ώστε ο σαρκασμός που χρησιμοποιεί ο Δημοσθένης να έχει τα αναμενόμενα αποτελέσματα στο ακροατήριό του, βλ. Yunis 2001, 284.

κάποιες παρατηρήσεις που αφορούν στον παραπάνω σχολιασμό, λαμβάνοντας υπόψη ως δεδομένο ότι ο Δημοσθένης δεν ερχόταν τότε για πρώτη φορά αντιμέτωπος με τον Θεοκρίνη.

Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της συκοφαντικής του δράσης, ο Θεοκρίνης είχε κατηγορήσει κάποια στιγμή, όπως είδαμε προηγουμένως, τον Δημοσθένη για υποβολή παράνομου ψηφίσματος, το περιεχόμενο του οποίου αγνοούμε. Όσα δημείφθησαν στη συνέχεια ανάμεσά τους μας μεταφέρονται και πάλι από τον Επιχάρη σε ένα φορτισμένο συναισθηματικά για τον ίδιο κλίμα, όταν εξηγεί τον λόγο για τον οποίο ο Δημοσθένης τελικά δεν παρουσιάστηκε ως μάρτυράς του στη δίκη κατά του Θεοκρίνη.⁶¹ Κατηγορεί τον διάσημο ρήτορα ότι ήρθε σε συμβιβασμό με τον γνωστό συκοφάντη (διαλελύσθαι) και ότι ο Θεοκρίνης δημόσια απέσυρε την κατηγορία εναντίον του Δημοσθένη (φανερῶς ἀφῆκε τῆς γραφῆς) με το εξής τέχνασμα: με πρόσχημα την ασθένειά του, ο Δημοσθένης αιτήθηκε την αναβολή της δίκης του δι' αντιπροσώπου (τὸν μὲν Δημοσθένην τις ὑπωμόσατο καλουμένης τῆς γραφῆς ὡς νοσοῦντα), ὥστε με τη σειρά του ο Θεοκρίνης να τον απαλλάξει από την κατηγορία, μια και ούτε βεβαίωσε ενόρκως ότι δεν έπρεπε να δοθεί η αιτηθείσα αναβολή (ἀνθυπωμόσατο) ούτε προχώρησε αργότερα με τη δίωξη (ὕστερον ἐπήγγελκεν).⁶² Η στάση του Δημοσθένη κρίθηκε από τον Επιχάρη καθόλα υποκριτική, καθώς την ίδια περίοδο που προφασίζόταν ασθένεια ο ρήτορας περιδιάβαζε την πόλη καταφερόμενος εναντίον του Αισχίνη και της συμμετοχής του στην πρεσβεία του 346 π.Χ. ενώπιον του Φιλίππου Β'.⁶³ Εύλογα, λοιπόν, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι κατά τη διεξαγωγή της δίκης εναντίον του Θεοκρίνη ο Δημοσθένης αισθάνθηκε ότι κινδυνεύει να βρεθεί ξανά σε δύσκολη θέση, εξαιτίας της εμπλοκής του ονόματός του σε αυτήν, και ότι η αναφορά του στον Θεοκρίνη το έτος 330/29 π.Χ. συμπεριέλαβε την προσωπική αντιπαράθεση που είχε με αυτόν λίγα χρόνια πριν.

61. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 42-43. Βλ. και [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 4, για έναν πιθανό υπαινιγμό. Για την πρακτική εγκατάλειψης του κατηγορου από τους συνεργάτες του σε μια ομαδική κατηγορία, λόγω δωροδοκίας, βλ. σχετικά Rubinstein 2000, 204-205. Πρβλ. Sato 2020, 107, σχετικά με τη διαφορετική οπτική υπό την οποία Επιχάρης και Θεοκρίνης παρουσιάζουν τη σχέση τους με τον Δημοσθένη.

62. Σχετικά με την αίτηση αναβολής της δίκης, βλ. Παπακωνσταντίνου 2012, 50-51.

63. Πιθανότατα η υπόθεση Δημοσθένη – Θεοκρίνη να πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά περί το 343 π.Χ., την ίδια περίοδο με τη δίκη περί τῆς παραπρεσβείας μεταξύ Δημοσθένη και Αισχίνη. Βλ. και Gernet 1960, 56 σημ. 5.

Σε περίπτωση που κάποιος προσπαθήσει να εντοπίσει πολιτικά κίνητρα πίσω από αυτήν τη χρήση του ονόματος του Θεοκρίνη από τον Δημοσθένη, τα πράγματα δεν είναι περισσότερο σαφή. Ως προς αυτό, θα πρέπει να επιστρέψουμε στην εξέταση της περίπτωσης της γραφής παρανόμων που υπέβαλε ο Θεοκρίνης εναντίον του Θουκυδίδη, σχετικά με τις εισφορές που θα έπρεπε να καταβάλουν στη Β' Αθηναϊκή Συμμαχία οι πολίτες της Αίνου.⁶⁴ Σύμφωνα με τον Επιχάρη, ο Θεοκρίνης δεν ήταν ο πρώτος που κατηγορήσε τον Θουκυδίδη, αφού η πρώτη κατηγορία είχε ήδη διατυπωθεί από έναν Αθηναίο με το όνομα Χαρίνος. Πριν, ωστόσο, εκδικαστεί η υπόθεσή του από το δικαστήριο, ο Δημοσθένης πρότεινε να διεξαχθεί έρευνα γύρω από αυτόν, την οποία θα αναλάμβανε ο Άρειος Πάγος. Τελικά, ο Χαρίνος κατηγορήθηκε για προδοσία και καταδικάστηκε σε εξορία από την Ηλιαία.⁶⁵ Η κατηγορία της προδοσίας πιθανώς συνδεόταν με την ανακίνηση του θέματος της Αίνου, το οποίο, σε συνδυασμό με τις πολιτικές και στρατιωτικές αναταραχές που επικρατούσαν στην περιοχή της Θράκης εκείνη την περίοδο, οδήγησε στην αποστασία της πόλης από την Αθήνα και στη σύναψη συμμαχίας με τον Φίλιππο Β' (342 π.Χ.).⁶⁶ Η εκκρεμότητα, λόγω της καταδίκης του Χαρίνου, γραφή παρανόμων επανεκκινήθηκε από τον Θεοκρίνη, ο οποίος, στα μάτια του Δημοσθένη, δεν ήταν παρά ένας προδότης (όπως και ο Χαρίνος) που δεν υπηρετούσε το συμφέρον της πατρίδας του. Η συγκεκριμένη, επομένως, περίπτωση, με την (τότε) επαπειλούμενη θέση της Αθήνας στην περιοχή της Θράκης, ενδεχομένως να προσέδιδε και πολιτικά κίνητρα στη μνεία του ονόματος του Θεοκρίνη.

Επιστρέφοντας ξανά στην τύχη του Θεοκρίνη στο πλαίσιο της διαμάχης του με τον Επιχάρη και την ετυμηγορία των δικαστών, αν υποθέσουμε ότι τελικά καταδικάστηκε, τότε θα πρέπει να του επιβλήθηκε κάποιο πρόστιμο και ο ίδιος υποχρεωτικά να φυλακίστηκε μέχρι να το αποπληρώσει.⁶⁷ Σε αυτήν την

64. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 37.

65. Δείν., *Κατὰ Δημοσθένους* 63. Για τη διαδικασία της απόφασης, σύμφωνα με την οποία ο Άρειος Πάγος, είτε με δική του πρωτοβουλία είτε ύστερα από ψήφισμα της εκκλησίας του δήμου, μπορούσε να διερευνήσει κάποιο ζήτημα ή κάποιο πρόσωπο ύποπτο για εγκλήματα πολιτικού χαρακτήρα, και στη συνέχεια να συντάξει μια έκθεση των πορισμάτων του και να την υποβάλει στην εκκλησία του δήμου, βλ. ενδεικτικά de Bruyn 1995, 143-145· Rhodes 1995, 313· Hansen 1999, 292.

66. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 38. Βλ. Loukopoulos 2004, 876.

67. Βλ. Γιούνη 1998, 172-174· Kamen 2013, 75.

περίπτωση, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο Θεοκρίνης πρέπει να εξόφλησε το χρέος του –το οποίο πιθανώς ήταν μικρό– και να ανέκτησε τα δικαιώματά του, διότι λίγα χρόνια μετά βρίσκουμε το όνομά του να μνημονεύεται σε δύο πολύ ενδιαφέροντα επιγραφικά κείμενα, σύμφωνα με τα οποία ο Θεοκρίνης εκ των υστέρων κατέλαβε τα αξιώματα του δημόσιου διαιτητή και βουλευτή. Βάσει αυτών των κειμένων, αυξάνεται η πιθανότητα να αθωώθηκε τελικά ο Θεοκρίνης. Στη σκέψη αυτή οδηγούμαστε αν λάβουμε υπόψη μας τη σημασία της ένδειξης ως νομικής διαδικασίας εναντίον όσων ήταν άτιμοι, καθώς και τη σοβαρότητα του αδικήματος του να ασκεί κάποιος παράνομα τα καθήκοντα του πολίτη, ενώ είναι δημόσιος οφειλέτης, αδίκημα που δύσκολα θα τιμωρούνταν με ένα μικρό πρόστιμο το οποίο ο ένοχος θα ήταν σε θέση να αποπληρώσει.

III. Ο Θεοκρίνης ως δημόσιος διαιτητής και βουλευτής

Πριν προχωρήσουμε στην εξέταση των επιγραφικών μαρτυριών, πρέπει να προσθέσουμε δύο λόγια σχετικά με την επιγραφική ταύτιση του Θεοκρίνη, καθώς χρειάζεται να διευκρινιστεί κατά πόσο ο Θεοκρίνης που φαίνεται να πρωταγωνιστεί στον δικανικό λόγο και ο Θεοκρίνης που φαίνεται να εμφανίζεται στις επιγραφές είναι το ίδιο πρόσωπο. Κατ' αρχάς, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι, ενώ ο Επιχάρης αναφέρεται μόνο στην καταγωγή του Θεοκρίνη από τη Λεοντίδα φυλή,⁶⁸ οι δύο επιγραφές που ακολουθούν συνδέουν τον Θεοκρίνη με τον δήμο των Υβάδων, για τον οποίο, όμως, γνωρίζουμε ότι είναι δήμος της Λεοντίδας φυλής, η ακριβής τοποθεσία του οποίου δεν έχει ακόμη, βέβαια, προσδιοριστεί.⁶⁹ Επιπροσθέτως, αναζητώντας τη συχνότητα εμφάνισης του ονόματος «Θεοκρίνης» στις πηγές, διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για ένα όνομα εξαιρετικά σπάνιο στην Αθήνα της κλασικής εποχής.⁷⁰ Συγκεκριμένα, μαρτυρείται μόνο στις ακόλουθες τρεις περιπτώσεις: πρώτον, στον λόγο *Κατά Θεοκρίνου*, όπου κατονομάζονται έτσι ο παππούς του κατηγορούμενου και ο ίδιος ο κατηγορούμενος.⁷¹ δεύτερον, στην επιγραφή IG II³ 4, 33,⁷² στην οποία ένας Αθηναίος με το όνομα Θεοκρίνης, από τον δήμο των Υβάδων, είναι ένας από

68. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 18.

69. IG II³ 4, 33, στ. 65-66· IG II³ 1, 360, στ. 14. Βλ. και Humphreys 2018, 938 σημ. 61.

70. *Athenian Onomasticon*, s.v. Θεοκρίνης.

71. [Δημοσθένης], *Κατά Θεοκρίνου* 16-17.

72. Βλ. παρακάτω.

τους δημόσιους διαιτητές του έτους 330/29 π.Χ.: τρίτον, στην επιγραφή IG II³ 1, 360,⁷³ όπου το ίδιο όνομα, με καταγωγή από τον ίδιο δήμο, απαντάται σε έναν κατάλογο βουλευτών του έτους 328/7 π.Χ. Το ενδιαφέρον εδώ έγκειται στη χρονολόγηση των δύο επιγραφών. Όπως θα φανεί και αμέσως μετά, υπάρχει ηλικιακή συμβατότητα ανάμεσα στον Θεοκρίνη που μαρτυρείται στις επιγραφές να είχε αναλάβει τα δημόσια αξιώματα του διαιτητή και του βουλευτή και στον Θεοκρίνη που είχε ασκήσει τη φημολογούμενη συκοφαντική δραστηριότητα η οποία τοποθετείται τουλάχιστον κατά τη δεκαετία του 340 π.Χ. Κατόπιν τούτων, τα στατιστικά στοιχεία που διαθέτουμε για το όνομα «Θεοκρίνης», η εμφάνισή του αποκλειστικά στη Λεοντίδα φυλή και η χρονολόγηση των επιγραφικών τεκμηρίων μάς επιτρέπουν να υποστηρίξουμε την ταύτιση του αντιπάλου του Επιχάρη με τον Θεοκρίνη των επιγραφών.⁷⁴

Η πρώτη επιγραφή χρονολογείται το έτος 330/29 π.Χ. Πρόκειται για μια αφιέρωση των δημόσιων διαιτητών εκείνης της χρονιάς, οι οποίοι ολοκλήρωσαν επιτυχώς τη θητεία τους.⁷⁵ Τα ονόματά τους εμφανίζονται ομαδοποιημένα κατά φυλές, δεν σώζονται, ωστόσο, όλα, καθώς η επιγραφή είναι αρκετά αποσπασματική σε πολλά σημεία (απουσιάζουν πλήρως τα ονόματα των διαιτητών της Οινηίδος, Αιαντίδος και Αντιοχίδος φυλής). Οι άνδρες οι οποίοι αναγράφονται θα πρέπει να γεννήθηκαν περί το 389/8 π.Χ., καθώς, σύμφωνα με τον νόμο, δημόσιοι διαιτητές γίνονταν όσοι διένυαν το εξηκοστό έτος της ηλικίας τους τη χρονιά που έπρεπε να υπηρετήσουν ως διαιτητές (οἷς ἂν ἐξηκοστὸν ἔτος ᾗ), μετά το πέρας της στρατεύσιμης περιόδου των σαράντα δύο ετών.⁷⁶

73. Βλ. επίσης παρακάτω.

74. Για την ταύτιση, βλ. και PA 6946: Lewis 1955, 32: Hansen 1983, 168: Zanaga 2017, 102.

75. IG II³ 4, 32, στ. 1: [δ]ιαιτηταῖ] οἱ ἐπ' Ἄριστο[φῶ]ντος ἄρχο[ν]τος ἄνθεσαν -- . Η ταύτισή της με αφιέρωση των δημοσίων διαιτητών του έτους 330/29 π.Χ. βασίζεται στη σύγκρισή της με αντίστοιχες αφιερώσεις δημοσίων διαιτητών των ετών 337/6 π.Χ. (IG II³ 4, 32, στ. 1-2: [δ]ιαιτηταῖ οἱ ἐ]πὶ Φρυνίχου ἄρχοντος ἄνθεσαν| [δόξαν]τες τῶι δήμῳι καλῶς καὶ δικαίως διαιτησαι), 329/8 π.Χ. (IG II³ 4, 34, στ. 1: [-- -- δια]ιτηταῖ ἐπὶ Κηφισοφῶ[ν]τος ἄρχοντος -- -- --) και 325/4 π.Χ. (IG II³ 4, 35, στ. 1-2: [δ]ιαιτηταῖ οἱ ἐπὶ Ἄντικλ[έ]ους ἄρχοντος] [ἄ]νθεσαν στεφανωθέντε[ς] ὑπὸ τοῦ δή[μ]ου), όπου ο όρος διαιτηταῖ ή παράγωγά του σώζονται σχεδόν ακέραια. Βλ. και Humphreys 2010, 77-78: Lambert, <https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGII34/33>.

76. Αριστ., Ἄθ. Πολ. 53.4-5. Έχουν τεθεί ερωτήματα σχετικά με την ακριβή ηλικία των δημοσίων διαιτητών (διανύουν το πεντηκοστό ένατο ή εξηκοστό έτος της ηλικίας

Ο Θεοκρίνης αναφέρεται στους στ. 65-66 της επιγραφής, μεταξύ των διαιτητών της Λεοντίδας φυλής. Δεν είναι όμως το μοναδικό γνωστό όνομα το οποίο συναντά κανείς σε αυτόν τον κατάλογο. Εμφανίζονται ενδεικτικά:

- από την Αιγιίδα φυλή: ο γνωστός πολιτικός και ρήτορας Υπερείδης από τον δήμο του Κολλυτού (στ. 25-26)⁷⁷ ο Νικήρατος από τον δήμο των Κυδαντιδών (στ. 37-38) που καταγόταν από την οικογένεια του στρατηγού του Πελοποννησιακού πολέμου Νικία, διέθετε μεγάλη περιουσία, είχε καταλάβει δημόσια αξιώματα (ιεροποιός, ταμίας στρατιωτικών) και αναλάβει πολλές τριηραρχίες,⁷⁸
- από την Πανδιονίδα φυλή: ο Κτησιφών από τον δήμο της Παιανίας (στ. 55-56)⁷⁹ πρόκειται πιθανότατα για τον Κτησιφώντα τον οποίο, εκείνη τη χρονιά (330/29 π.Χ.), οδήγησε ενώπιον της δικαιοσύνης ο Αισχίνης για το τιμητικό ψήφισμα που πρότεινε για τον Δημοσθένη. Η ταύτιση του Κτησιφώντα της επιγραφής με τον Κτησιφώντα του ομώνυμου δικανικού λόγου του Αισχίνης ενισχύεται από την ύπαρξη κοινής καταγωγής –από τον δήμο της Παιανίας– του Κτησιφώντα και του τιμώμενου Δημοσθένη.⁸⁰
- από την ίδια με τον Θεοκρίνη φυλή (Λεοντίς): ο Γλαυκέτης από τον δήμο του Οίου (στ. 73-74)⁸¹ που ταυτίζεται είτε με τον Γλαυκήτη, γιο του Γλαύκου, ο

τους;), τα οποία σχετίζονται άμεσα με τον χρόνο κατά τον οποίο οι νεαροί Αθηναίοι εγγράφονταν στα μητρώα των δήμων τους και στους καταλόγους των εφήβων. Βλ. ενδεικτικά Lewis 1955, 29· Harrison 1971, 66-67 με σημ. 1· Rhodes 1981, 498 και 591· Αδάμ-Μαγνήσαλη 2008, 64-65. Γι' αυτό και στις σχετικές μελέτες απαντώνται διαφορετικά έτη βλ. ενδεικτικά Scafuro 1997, 35 (εξήντα ετών)· Harter-Uiboruu 2002, 56-57 (πενήντα εννέα ετών)· Zapaga 2017, 84 (εξήντα ετών)· Harris 2018α, 224 (εξήντα ετών)· Wallace 2019, 352 (πενήντα εννέα / εξήντα ετών). Η σύνδεση επίσης της διαιτησίας με την εφηβεία έχει οδηγήσει στην υπόθεση ότι οι θήτες δεν είχαν πρόσβαση σε αυτό το αξίωμα, αφού έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι ο θεσμός της εφηβείας περιοριζόταν μόνο στις τρεις πρώτες τάξεις. Βλ., ωστόσο, Friend 2019, 100· Henderson 2020, 34, 202, 205, σχετικά με την άποψη ότι στην εφηβεία μπορούσαν να συμμετάσχουν και θήτες. Βλ. επίσης Wallace 2019, 352-357, για την υπόθεση ότι γινόταν επιλογή μεταξύ των Αθηναίων εκείνων οι οποίοι καλούνταν να υπηρετήσουν ως διαιτητές.

77. PAA 902110.

78. PAA 710675· APF 10808· *Athenian Onomasticon*, s.v. Νικήρατος.

79. PAA 587635.

80. Βλ. σχετικά Lewis 1955, 31.

81. PAA 274735· APF 2921 X· *Athenian Onomasticon*, s.v. Γλαυκέτης.

οποίος σε άλλα επιγραφικά κείμενα μνημονεύεται ως ιεροποιός –μάλιστα την ίδια χρονιά με τον Νικήρατο από τον δήμο των Κυδαντιδών,⁸² τον διάσημο ρήτορα και πολιτικό Λυκούργο και τον Δημάδη⁸³ και ως πρόξενος των Δελφών,⁸⁴ είτε με τον Γλαυκέτη, γιο του Γλαυκίππου, ο οποίος πρέπει να πέθανε λίγο πριν από το έτος 317 π.Χ.⁸⁵ Λαμβάνοντας υπόψη προσωπογραφικά κριτήρια, η πρώτη ταύτιση θεωρείται πιο πιθανή.⁸⁶

- από την Ακαμαντίδα φυλή: ο Κηφισοφών από τον δήμο του Χολαργού (στ. 89-90)⁸⁷ ο οποίος πιθανότατα ταυτίζεται με τον Κηφισοφώντα που μνημονεύεται σε δύο επιγραφικές μαρτυρίες σχετικές με τη λατρεία του Αμφιάραου, αφενός, ως επιμελητής της γιορτής που διοργανώθηκε προς τιμήν του θεού το 329/8 π.Χ., γεγονός για το οποίο τιμήθηκε, μαζί με άλλους Αθηναίους, από τον αθηναϊκό δήμο, και, αφετέρου, μεταξύ εκείνων οι οποίοι, μαζί με τον Θεοκρίνη,⁸⁸ συνεισέφεραν οικονομικά κατά το έτος 328/7 π.Χ. για την πραγματοποίηση μίας αφιέρωσης στο Αμφιάρειο.⁸⁹ μαρτυρείται επίσης ως εισηγητής ενός ψηφίσματος σχετικά με την ίδρυση αποικίας στην Αδριατική.⁹⁰
- από την Ιπποθωντίδα φυλή: ο Μοιροκλής από τον δήμο της Ελευσίνας (στ. 108-109):⁹¹ πιθανότατα πρόκειται για έναν αρκετά δραστήριο πολιτικό της εποχής μεταξύ άλλων, ο Επιχάρης στον λόγο του κατά του Θεοκρίνη

82. Βλ. παραπάνω.

83. *IG II³* 4, 18, στ. 5, 6, 8, 12.

84. *Syll.³* 297, στήλη Β, στ. 1-5 (περ. 330 π.Χ.). Στην ίδια επιγραφή απονέμονται ανάλογες τιμές και στον Δημάδη.

85. *IG II²* 6987/8, στ. 1.

86. Βλ. και Lewis 1955, 33· Faraguna 1992, 222 και 240· Zanaga 2017, 107-108.

87. *PAA* 569380· *Athenian Onomasticon*, s.v. Κηφισοφών.

88. Βλ. παρακάτω.

89. Βλ. αντίστοιχα *IG II³* 1, 355, στ. 30-31· 360, στ. 35. Βλ. και Faraguna 1992, 216 και 219-220.

90. *IG II³* 1, 370, στ. 1-2. Για τους λόγους ίδρυσης αυτής της αποικίας, για την οποία δεν γνωρίζουμε τίποτα περισσότερο, βλ. Garnsey 1988, 158-159 (για την άμεση αντιμετώπιση των δυσκολιών προμήθειας σιταριού από τη Δύση)· Cargill 1995, 31-34 (συνδέοντάς την με τις πολιτικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στο βασίλειο της Μακεδονίας και στην αυτοκρατορία του Αλέξανδρου Γ').

91. *PAA* 658490. Βλ. και Humphreys 2018, 1123, σημ. 89· Gallo 2019, 359.

κάνει μνεΐα ενός ψηφΐσματος που πρότεινε ο Μοιροκλής για την προστασία των εμπόρων από τους πειρατές,⁹² ενώ το όνομά του συγκαταλέγεται μεταξύ των Αθηναίων εκείνων των οποίων τη σύλληψη απαΐτησε ο Αλέξανδρος Γ΄ το 335 π.Χ.⁹³ στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν την καταστροφή της Θήβας.⁹⁴

92. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 53, 56. Βλ. και Vélissaropoulos 1980, 133 με σημ. 22· Liddel 2020α, 739-741. Για τη μαρτυρία αυτή ως ένδειξη για τον τρόπο λειτουργίας της Β΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας και των σχέσεων Αθήνας και συνεδρίου των συμμάχων, βλ. επίσης Liddel 2020β, 179-180.

93. *Αρρ.*, *Ἀνάβ.* 1.10.4: ὁ δὲ τὰ μὲν ἄλλα φιλανθρώπως πρὸς τὴν πρεσβείαν ἀπεκρίνατο, ἐπιστολὴν δὲ γράψας πρὸς τὸν δῆμον ἐξήτει τοὺς ἀμφὶ Δημοσθένην καὶ Λυκοῦργον· καὶ Ὑπερίδην δὲ ἐξήτει καὶ Πολύευκτον καὶ Χάρητα καὶ Χαρίδημον καὶ Ἐφιάλτην καὶ Διότιμον καὶ Μοιροκλέα. Βλ. και Πλούτ., *Δημ.* 13.6, για τη συμπερίληψη του Μοιροκλή ανάμεσα στους πιο γνωστούς ρήτορες της εποχής.

94. Επίσης: από την Ερεχθίδα φυλή: ο Θεόξενος από τον δήμο του Ευωνύμου (στ. 3-4), πιθανότατα τριήραρχος (PAA 509200· APF 6991· *Athenian Onomasticon*, s.v. Θεόξενος)· από την Αιγιίδα φυλή: ο Αμφικτύων από τον δήμο της Διομείας (στ. 39-40) που αναφέρεται πιθανότατα και σε αναθηματική επιγραφική, σύμφωνα με την οποία φαίνεται ότι έλαβε τιμές από τη βουλή και τον αθηναϊκό δήμο για λόγους οι οποίοι δεν είναι γνωστοί (IG II³ 4, 68, στ. 2-3 / μέσα 4ου αι. π.Χ.) (PAA 125937· *Athenian Onomasticon*, s.v. Ἀμφικτύων)· από την Πανδιονίδα φυλή: ο Χαρίδημος από τον δήμο της Παιανίας (στ. 44-45), τριήραρχος (PAA 982525· APF 15392· *Athenian Onomasticon*, s.v. Χαρίδημος)· ο Τελεσίας από τον δήμο της Προβαλίνθου (στ. 57-58), συντελής (PAA 879305· APF 13519· *Athenian Onomasticon*, s.v. Τελεσίας)· ο Μενίτης από τον δήμο του Κυδαθηναίου (στ. 59-60), πιθανότατα ταξίαρχος κατά το έτος 349/8 (Develin 1989, 314) (PAA 646660· *Athenian Onomasticon*, s.v. Μενίτης)· από τη Λεοντίδα φυλή: ο Διεύχης από τον δήμο των Φρεαρρίων (στ. 71-72), πιθανότατα γραμματέας της βουλής κατά το έτος 349/8 (IG II³ 1, 294, στ. 3-4· 296, στ. 4· 297, στ. 3-4) (PAA 323915· *Athenian Onomasticon*, s.v. Διεύχης)· από την Κεκροπίδα φυλή: ο Λυκούργος από τον δήμο της Μελίτης (στ. 96-97), πιθανότατα βουλευτής κατά το έτος 328/7 π.Χ., μαζί με τον Θεοκρίνη (IG II³ 1, 360, στ. 10· βλ. και παρακάτω) (PAA 611370· *Athenian Onomasticon*, s.v. Λυκούργος)· ο Κηφισόδωρος από τον δήμο της Φλύας (στ. 98-99), πιθανότατα γραμματέας της βουλής κατά το έτος 346/5 π.Χ. (IG II³ 1, 301, στ. 3-4· 302, στ. 4-5) (PAA 568752· *Athenian Onomasticon*, s.v. Κηφισόδωρος). Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση των ονομάτων που εμφανίζονται στον κατάλογο, βλ. Lewis 1955, 29-34· Zanaga 2017, 101-108.

Στον κατάλογο εμφανίζονται και πολλά ονόματα τα οποία δεν είναι γνωστά από άλλες πηγές.⁹⁵ Αυτό το οποίο, ωστόσο, παρατηρούμε είναι ότι το έτος 330/29 π.Χ. ο Θεοκρίνης κλήθηκε να υπηρετήσει ως δημόσιος διαιτητής μαζί με κάποιους από τους πιο επιφανείς και γνωστούς άνδρες της εποχής του, υποχρέωση την οποία δεν μπορούσε να αγνοήσει διαφορετικά, κινδύνευε να γίνει άτιμος. Και το αξίωμα το οποίο ανέλαβε ήταν κομβικής σημασίας για την ορθή λειτουργία της δικαιοσύνης. Η εισαγωγή του στο δικαστικό σύστημα της Αθήνας μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος (403/2 π.Χ.)⁹⁶ έγινε με σκοπό την απαλλαγή της Ηλιαίας από την εκδίκαση μεγάλου αριθμού ιδιωτικών διαφορών και την επίλυσή τους από τους διαιτητές μέσα σε ένα κλίμα αμοιβαίας συνεργασίας μεταξύ των μερών.⁹⁷ Η δημόσια διαιτησία λειτουργούσε ως εξής: στη δικαιοδοσία των διαιτητών υπάγονταν αρκετές ιδιωτικές διαφορές στις οποίες η αξία του επίδικου αντικειμένου υπερέβαινε τις δέκα δραχμές. Ο διαιτητής άκουγε τα δύο αντίδικα μέρη και στη συνέχεια προσπαθούσε να τα συμβιβάσει και να τα συμφιλιώσει. Αν αποτύγχανε, εξέδιδε την απόφασή του, η οποία, εφόσον γινόταν δεκτή, ήταν τελεσίδικη. Αν δεν γινόταν δεκτή, η υπόθεση οδηγούνταν ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας.⁹⁸ Με αυτόν τον τρόπο, ο κίνδυνος της έκδοσης απόφασης από ένα μόνο άτομο εξισορροπούσαν από τη δυνατότητα εκδίκασης της υπόθεσης από το δικαστήριο. Και όχι μόνο αυτό, σε περίπτωση που κάποιος πίστευε ότι είχε αδικηθεί από την απόφαση ενός διαιτητή, είχε τη δυνατότητα να υποβάλει εισαγγελία ενώπιον του σώματος των διαιτητών. Σε περίπτωση καταδικαστικής απόφασης, ο διαιτητής τιμωρούνταν με άτιμία, την οποία είχε δικαίωμα να ανατρέψει ενδεχομένως ενώπιον δικαστηρίου.⁹⁹ Υπήρχαν, επομένως, ασφαλιστικές δικλείδες οι οποίες ίσως να λειτουργούσαν αποτρεπτικά για την εκμετάλλευση

95. Για την ετερόκλητη σύνθεση του σώματος των δημοσίων διαιτητών και την προέλευσή τους από όλα τα στρώματα της αθηναϊκής κοινωνίας, βλ. Zanaga 2017, 96-101.

96. Έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις σχετικά με την ακριβή χρονολόγηση του θεσμού. Για πριν από το 400 π.Χ., βλ. Gernet 1955, 104· Todd 2007, 630 σημ. 23· για το 399/8 π.Χ., βλ. MacDowell 1971, 270-271 και 273· Carawan 2013, 112.

97. Πρβλ. Rhodes 1995, 306· Carawan 2013, 112· Harris 2018α, 226· Wallace 2019, 351-358.

98. Αριστ., *Ἀθ. Πολ.* 53.2-3. Σχετικά με τη διαδικασία, βλ. Harrison 1971, 66-68· Scafuro 1997, 35-37· Harter-Uibopuu 2002, 55-59.

99. Αριστ., *Ἀθ. Πολ.* 53.6.

του θεσμού προς ίδιον όφελος από άτομα σαν τον Θεοκρίνη, τουλάχιστον όπως αυτός παρουσιάζεται από τον Επιχάρη.

Και μάλλον επιτέλεσε σωστά τα καθήκοντά του, καθώς εμφανίζεται δύο χρόνια μετά, ήτοι το έτος 328/7 π.Χ., σε μία δεύτερη επιγραφή. Στη στήλη που βρέθηκε κοντά στο Αμφιάρειο του Ωρωπού σώζονται, αφενός, 21 ονόματα μελών της Βουλής των Πεντακοσίων και 10 άλλων Αθηναίων οι οποίοι συνέβαλαν οικονομικά σε αφιέρωση που πραγματοποίησε η Βουλή στον Αμφιάραιο, και, αφετέρου, το ψήφισμα εκείνο με το οποίο αποδόθηκαν τιμές σε όσους μερίμνησαν ώστε να πραγματοποιηθεί σωστά η αφιέρωση στο ιερό.¹⁰⁰ Ανάμεσα στους βουλευτές οι οποίοι συνεισέφεραν οικονομικά αναφέρεται και ο Θεοκρίνης.¹⁰¹

Το ενδιαφέρον της επιγραφής εντοπίζεται σε δύο σημεία. Πρώτον, στο γεγονός ότι ο Θεοκρίνης συγκαταλέγεται μεταξύ εκείνων των Αθηναίων οι οποίοι διέθεσαν μέρος της περιουσίας τους για την ανέγερση του αναθήματος. Ο Θεοκρίνης θέλησε, με αυτόν τον τρόπο, να συμμετάσχει ενεργά στις προσπάθειες που κατέβαλλε η πόλη του εκείνη την περίοδο για να αναδιοργανώσει τη λατρεία του Αμφιάραιου και του ιερού του, μετά την προσάρτηση του Ωρωπού και του Αμφιάρειου στην Αθήνα το 335 π.Χ.¹⁰² Το δεύτερο ενδιαφέρον σημείο της επιγραφής εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο πρωταγωνιστής μας δεν κληρώθηκε μόνο βουλευτής εκείνου του έτους –ο δήμος των Υβάδων έπρεπε να στείλει δύο βουλευτές στη Βουλή¹⁰³–, αλλά πέρασε επιτυχώς και τη δοκιμασία, με αποτέλεσμα να αναλάβει στη συνέχεια τα καθήκοντά του ως βουλευτής.

100. IG II³ 1, 360. Βλ. Schwenk 1985, 283-284· Πετράκος 1997, 206-208· Lambert 2018, 23 σημ. 18, για τη συνήθεια να αναγράφονται κάποια ψηφίσματα μαζί με την αφιέρωση.

101. IG II³ 1, 360, στ. 14.

102. Π.χ. κατασκευή κρήνης, επιμέλεια των υδραυλικών συστημάτων (IG II³ 1, 338), οργάνωση πενταετηρίδας προς τιμήν του Αμφιάραιου, εργασίες επισκευών στο ιερό (IG II³ 1, 348 και 355). Για την αναδιοργάνωση του ιερού και της λατρείας του Αμφιάραιου, βλ. σχετικά Faraguna 1992, 360-361· Mikalson 1998, 33-34· Sineux 2007, 99-109. Σχετικά με την προσάρτηση του Ωρωπού στην Αθήνα, υιοθετούμε εδώ τη χρονολόγηση που προτείνει ο Knoepfler 1993, 279-302 (και όχι το 338 π.Χ., μετά τη μάχη της Χαϊρώνειας).

103. Βλ. Traill 1975, 101 και σημ. 100· Whitehead 1986, 370. Θα πρέπει άραγε να υποθέσουμε ότι, επειδή ο δήμος των Υβάδων ήταν ένας μικρός δήμος, αντιμετώπιζε προβλήματα εκπροσώπησης και ήταν δύσκολο να βρει άλλους υποψήφιους πλην του Θεοκρίνη και του συνδημότη του; Σχετικά με τα προβλήματα εκπροσώπησης στη Βουλή που αντιμετώπιζαν ενδεχομένως οι μικροί δήμοι της Αττικής, βλ. Rhodes 1972, 11.

Ο προκαταρκτικός έλεγχος των βουλευτών ήταν ενδεχομένως μία διαδικασία ρουτίνας, η οποία διαρκούσε λίγα μόνο λεπτά για τον κάθε υποψήφιο, αν λάβουμε υπόψη μας ότι η Βουλή θα έπρεπε να διενεργήσει μέσα σε λίγες ημέρες 509 δοκιμασίες, αυτές των εννέα αρχόντων και των 500 βουλευτών.¹⁰⁴ Λαμβάνοντας υπόψη όσα περιγράφει ο Αριστοτέλης στην *Ἀθηναίων Πολιτεία* για τη δοκιμασία των εννέα αρχόντων, υποθέτουμε ότι ανάλογες ερωτήσεις θα απευθύνονταν και στους μελλοντικούς βουλευτές (καταγωγή, συμπεριφορά απέναντι στους γονείς, εκπλήρωση ή μη των φορολογικών και στρατιωτικών τους υποχρεώσεων).¹⁰⁵ Τίποτα, όμως, δεν αποκλείει την πιθανότητα οι παραπάνω ερωτήσεις να κατέληγαν ενίοτε και σε μια χρονοβόρα και δύσκολη εξέταση της ζωής του υποψηφίου, αφού εστίαζαν στη συμπεριφορά του μελλοντικού βουλευτή.¹⁰⁶ Και οι βουλευτές του έτους 329/8 π.Χ. θα είχαν σαφώς λόγο να

104. Hansen 1999, 220.

105. Αριστ., *Ἀθ. Πολ.* 55.3. Πρβλ. και Δείν., *Κατ' Ἀριστογείτονος* 17: πρὸς δὲ τούτοις ἀνακρίνοντες τοὺς τῶν κοινῶν τι μέλλοντας διοικεῖν, τίς ἐστὶ τὸν ἴδιον τρόπον, εἰ γονέας εὖ ποιεῖ, εἰ τὰς στρατείας ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐστράτευται, εἰ ἱερά πατρῷά ἐστιν, εἰ τὰ τέλη τελεῖ, ὅπου ο Δείναρχος, αναφερόμενος γενικά στον προκαταρκτικό έλεγχο των αξιωματούχων της Αθήνας, απαριθμεί τις ερωτήσεις που συναντούμε και στην περίπτωση του ελέγχου των εννέα αρχόντων. Βλ. και Adeleye 1983, 296 σημ. 4· Sinclair 1988, 90· Hansen 1999, 219· Todd 2020, 597-598.

106. Adeleye 1983, 305-306· Feyel 2009, 167-170. Βλ. π.χ. πώς κατά τη διάρκεια της δοκιμασίας του ενώπιον της Βουλής ο υποψήφιος για το βουλευτικό αξίωμα Φίλων κατηγορείται ότι κακομεταχειρίστηκε τη μητέρα του και ότι εκείνη, ως εκ τούτου, ανέθεσε τις διαδικασίες για την ταφή της σε κάποιον γνωστό της με το όνομα Αντιφάνης (Λυσ., *Κατὰ Φίλωνος* 20-23). Επειδή η μητέρα του Φίλωνα είναι νεκρή όταν εκείνος δοκιμάζεται, δεν είναι δυνατό να επιβεβαιωθεί εάν η ανάθεση αυτή οφειλόταν όντως στην απρεπή συμπεριφορά του γιου της ή σε άλλους λόγους (βλ. απουσία του Φίλωνα στον Ωρωπό). Βλ. σχετικά Carey 1989, 195 και 198, για τον τρόπο με τον οποίο η επίδειξη μη ηθικής συμπεριφοράς στο οικογενειακό περιβάλλον μπορεί να επεκταθεί και στη δημόσια ζωή· Todd 2000, 309-310. Αν και οι ερωτήσεις που ετίθεντο κατά τη διάρκεια της δοκιμασίας αφορούσαν στον τρόπο συμπεριφοράς του υποψηφίου απέναντι στους γονείς του, αξίζει να παραλληλίσει κανείς την περίπτωση του Φίλωνα με αυτήν του Θεοκρίνη και όσα αναφέρει ο Επιχάρης για τη σχέση του με τον αδερφό του, τον τρόπο με τον οποίο έδρασε απέναντι στους δολοφόνους του και την εκμετάλλευση του θανάτου του για την κατάληψη του αξιώματος του ιεροποιοῦ. Πρβλ. επίσης και Λυσ.,

απορρίψουν την υποψηφιότητα του Θεοκρίνη, αν πιστέψουμε όλα όσα αναφέρει ο Επιχάρης γι' αυτόν (ανήθικη συμπεριφορά απέναντι στον νεκρό αδερφό του, παράνομη κατάληψη δημόσιου αξιώματος, εκβιασμούς συμπολιτών για απόσπαση χρημάτων). Και όχι μόνο αυτό, αλλά στο τέλος των ερωτήσεων όποιος ήθελε μπορούσε να διατυπώσει κατηγορία εναντίον του υποψήφιου.¹⁰⁷ Η δοκιμασία ήταν, επομένως, μια ευκαιρία για τους προσωπικούς εχθρούς ή τους πολιτικούς αντιπάλους του Θεοκρίνη να εκθέσουν δημόσια τη ζωή του, εν προκειμένω ο Δημοσθένης ή ο Επιχάρης.¹⁰⁸ Σε περίπτωση απόρριψής του από τη Βουλή, είχε βέβαια τη δυνατότητα να παραπέμψει την υπόθεσή του στο δικαστήριο της Ηλιαίας, αφού κατά τη διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. οι βουλευτές έπαψαν να έχουν την απόλυτη εξουσία στον αποκλεισμό όσων υποψηφίων έκριναν ακατάλληλους για το βουλευτικό αξίωμα.¹⁰⁹ Η ανάληψη του αξιώματος του βουλευτή από τον Θεοκρίνη δείχνει ακριβώς ότι, ακόμη και αν είχε αποκλειστεί από τους προκατόχους του, η πλειοψηφία των δικαστών ενέκρινε τελικά την υποψηφιότητά του. Οι επιγραφικές μαρτυρίες μοιάζουν, επομένως, να υποσκάπτουν εν μέρει τις κατηγορίες που διατυπώθηκαν από τον Επιχάρη στον δικανικό του λόγο.

Συμπεράσματα

Υπάρχουν δύο τρόποι με τους οποίους μπορεί κανείς να προχωρήσει στη σύνθεση των παραπάνω μαρτυριών. Ο πρώτος είναι να εμπιστευτούμε τις κατηγορίες του Επιχάρη εναντίον του Θεοκρίνη, οι οποίες αποτελούν σχεδόν τη μοναδική πηγή που διαθέτουμε για τη δραστηριότητά του ως κατηγορού. Υπό

¹⁰⁷Υπέρ Μαντιθέου 10, όπου ο Μαντίθεος στον υπερασπιστικό λόγο που εκφωνεί κατά τη δοκιμασία του ενώπιον της Βουλής πριν από την ανάληψη του αξιώματος του βουλευτή αναφέρεται στην παραδειγματική σχέση που είχε με τα αδέρφια του ως έμπρακτη απόδειξη του χρηστού ιδιωτικού του βίου: ως αρχηγός του οίκου μετά τον θάνατο του πατέρα του, πάντρεψε τις δύο αδελφές του δίνοντας σε καθεμία προίκα 30 μνων και παραχώρησε στον αδερφό του μεγαλύτερο μερίδιο από την περιουσία που τους άφησε ο πατέρας τους.

107. Αριστ., Άθ. Πολ. 55.4.

108. Βλ. και Adeleye 1983, 299-300.

109. Αριστ., Άθ. Πολ. 45.3. Σχετικά με τη χρονολογία κατά την οποία η Βουλή απώλεσε αυτήν τη δυνατότητα (πιθανότατα μεταξύ 394 και τον χρόνο συγγραφής της Άθηναίων Πολιτείας), βλ. Feyel 2009, 166-167.

αυτήν την οπτική γωνία, βλέπουμε να ξεδιπλώνεται μπροστά μας ένας χαρακτηριστικός ανήθικος, ένας συκοφάντης ο οποίος κατ' εξακολούθηση δεν δίσταζε να εκμεταλλεύεται την αδυναμία των συμπολιτών του για ίδιον όφελος. Η αρνητική αυτή εικόνα λαμβάνει, ωστόσο, άλλο περιεχόμενο όταν αντιπαραβληθεί με τις μαρτυρίες εκείνες οι οποίες αποκαλύπτουν ότι ο Θεοκρίνης ανήλθε τουλάχιστον στα αξιώματα του δημόσιου διαιτητή και βουλευτή. Σε αυτήν την περίπτωση, η ζωή του Θεοκρίνη γίνεται ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο λειτουργούσε η αθηναϊκή δημοκρατία της κλασικής εποχής, τόσο σε επίπεδο θεσμικό όσο και κοινωνικό.

Στην περίπτωση της θέσης του διαιτητή, οι ίδιοι οι νόμοι της πόλης υποχρέωναν τους Αθηναίους να αναλάβουν ένα τέτοιο αξίωμα στην ηλικία των εξήντα ετών. Στη δεύτερη περίπτωση, αυτή του βουλευτή, η διαδικασία έδινε τη δυνατότητα σε όποιον επιθυμούσε, να παρουσιαστεί ως υποψήφιος, ακόμη και αν ο προηγούμενος βίος του δεν εναρμονιζόταν με τα ιδεώδη του χρηστού πολίτη, και στη συνέχεια, με τη βοήθεια της τύχης (κλήρωση), να επιλεγεί στο αξίωμα αυτό. Και σε αυτό το σημείο, διαγράφεται καθαρά ο ρόλος της κλήρωσης στο πλαίσιο λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας, αφού, μαζί με τον μισθό και το δικαίωμα της ισηγορίας, έδινε πρόσβαση στις περισσότερες αρχές της πόλης, χωρίς να θέτει η ίδια η διαδικασία άλλες προϋποθέσεις για την κατάληψή τους.¹¹⁰ Ωστόσο, μετά την κλήρωση, οι νόμοι της πόλης, είτε μέσω των συνεχών ελέγχων από τους οποίους διέρχονταν οι αξιωματούχοι της (π.χ. δοκιμασία, επιχειροτονία, εϋθυναί) είτε μέσω των διώξεων που μπορούσαν να ασκηθούν εναντίον τους, επέτρεπαν την αντιμετώπιση των λανθασμένων επιλογών. Στην περίπτωση του Θεοκρίνη, λοιπόν, φαίνεται ότι ο μεμπτός πρότερος βίος του δεν έπαιξε ρόλο ούτε επηρέασε τη μετέπειτα πολιτική του δραστηριότητα. Και αν δεν διαθέταμε τον δικανικό λόγο που εκφωνήθηκε από τον Επιχάρη, παρά μόνο τις δύο παραπάνω επιγραφικές μαρτυρίες, θα είχαμε σχηματίσει μια εντελώς διαφορετική εικόνα γι' αυτόν· εκείνη ενός

110. Για την κλήρωση ως μια κατεξοχήν δημοκρατική διαδικασία, βλ. Headlam 1933, 12-13· Sinclair 1988, 17-18 και 221-222· Hansen 1999, 236· για τη σύνδεσή της με την κυριαρχία του δήμου στην πολιτική ζωή, βλ. Ober 1989, 193· και για τη δυνατότητα που προσφέρει, σε αντίθεση με την εκλογή, για μια πιο ευρεία, σε γεωγραφική έκταση, εκπροσώπηση, βλ. Taylor 2007, 340. Σχετικά με τον θρησκευτικό χαρακτήρα της κλήρωσης, ακόμη και κατά την κλασική εποχή, βλ. πρόσφατα Demont 2019, 99-112 (με την προγενέστερη βιβλιογραφία του συγγραφέα πάνω σε αυτό το θέμα).

Αθηναίου ο οποίος ανέλαβε και έφερε επιτυχώς εις πέρας τα δύο τουλάχιστον αξιώματα που κατέλαβε, ο οποίος έδειχνε έμπρακτο ενδιαφέρον για τις δημόσιες υποθέσεις της πόλης του και ήταν πρόθυμος να διαθέσει την περιουσία του για το δημόσιο συμφέρον.

Η τελευταία αυτή παρατήρηση μάς οδηγεί στον δεύτερο τρόπο με τον οποίο μπορούμε να ερμηνεύσουμε την περίπτωση του Θεοκρίνη· να ιδωθεί, δηλαδή, μέσα από το πλαίσιο εντός του οποίου διατυπώνονται οι εναντίον του, όχι απαραίτητα αδιάσειστες, κατηγορίες. Δεν είναι άλλο από το πλαίσιο ενός δικανικού λόγου στον οποίο ο Επιχάρης επικαλείται μεν την παραβίαση από μέρους του Θεοκρίνη τεσσάρων νόμων, γεγονός που αιτιολογεί την υποβολή ένδειξης εναντίον του, ενώ το κίνητρο γι' αυτήν την κατηγορία εντοπίζεται στις ολέθριες επιπτώσεις που είχε στην οικογένεια του Επιχάρη η προγενέστερη υποβολή της γραφής παρανόμων από τον Θεοκρίνη εναντίον του πατέρα του ομιλητή· όπως έχει ήδη ειπωθεί, οι εκφράσεις τις οποίες χρησιμοποιεί ο Επιχάρης είναι αποκαλυπτικές των εκδικητικών αισθημάτων που τρέφει απέναντι στον Θεοκρίνη, αφού, μετά τον πατέρα του, κινδυνεύει και ο ίδιος με απώλεια των δικαιωμάτων του ως πολίτης. Η χρήση, επομένως, της υπερβολής ως ρητορικού σχήματος στον τρόπο παρουσίασης της δραστηριότητας του αντιπάλου του ή οι ασάφειες που συναντά κανείς στην περιγραφή της σχέσης του Θεοκρίνη με τον αδερφό του αποσκοπούν στη μεγέθυνση της έκτασης της παράνομης συμπεριφοράς που επιδείκνυε ο Θεοκρίνης στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο του. Εξάλλου, οι αναφορές του Επιχάρη σε προηγούμενες, αμφισβητήσιμης ηθικής, δραστηριότητες του Θεοκρίνη αποσκοπούν ακριβώς στο να δημιουργήσουν προηγούμενο και για την παρούσα κατηγορία.¹¹¹ Και σε αυτό συμβάλει προφανώς και ο συχνός χαρακτηρισμός του Θεοκρίνη ως συκοφάντη, χαρακτηρισμός συνώνυμος με την εκμετάλλευση των νόμων με σκοπό το κέρδος και τη διατάραξη της λειτουργίας των δικαστηρίων και της δημοκρατίας.

Αντίστοιχα, ο ίδιος ο Επιχάρης προτάσσει τη νεότητα και την απειρία του στον χειρισμό υποθέσεων δικαστικής φύσεως¹¹² έναντι της εμπειρίας του αντιπάλου του και παρουσιάζει τον εαυτό του να έχει πέσει θύμα του Θεοκρίνη και της ομάδας του: η εγκατάλειψή του από τους συνεργάτες του αποδίδεται στις μηχανορραφίες του Θεοκρίνη, εξαιτίας των οποίων οι υποστηρικτές του Επιχάρη συμφιλιώθηκαν με τον αντίπαλό του.¹¹³ Η προβολή του θέματος της

111. Βλ. και Harris 2018β, 43-44· Choustoulaki 2023, 49.

112. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 1, 2, 3, 41, 58, 61. Βλ. και Choustoulaki 2023, 46-47.

113. [Δημοσθένης], *Κατὰ Θεοκρίνου* 4.

θυματοποίησής του¹¹⁴ γίνεται με ιδιαίτερα επιδέξια μέσα, πρωτίστως αν αντι-παραβληθεί με τον τρόπο με τον οποίο και ο Θεοκρίνης θα παρουσιάσει τον εαυτό του ως θύμα για τον τελευταίο, η υποβολή ένδειξης εναντίον του θα πρέπει να θεωρηθεί ως μία πράξη συνωμοσίας η οποία λαμβάνει χώρα την ίδια ακριβώς στιγμή με την υποβολή από μέρους του της γραφής παρανόμων κατά του Θουκυδίδη και αποσκοπεί στη ματαίωση εκδίκασής της. Είτε όμως εκδικαστεί είτε όχι, η δικαστική απόφαση που θα ληφθεί δεν θα έχει κανένα πολιτικό αντίκτυπο για την εξωτερική πολιτική της Αθήνας στη Θράκη, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Επιχάρη, αφού η πόλη βρίσκεται ήδη αντιμέτωπη με την αποχώρηση της Αίνου από τη συμμαχία της.

Ακόμη κι αν αποδεχτούμε την αναντιστοιχία των λόγων του Επιχάρη με τα έργα του Θεοκρίνη, η χρήση του ονόματος του τελευταίου από τον Δημοσθένη μια δεκαετία περίπου μετά την εκδίκαση της ένδειξης και ο χαρακτηρισμός του ως τραγικού, χωρίς να δοθούν περισσότερες εξηγήσεις στο ακροατήριο των δικαστών που έχει μπροστά του, θέτει επιπρόσθετα ερωτήματα σχετικά με την προσωπικότητα του Θεοκρίνη. Γιατί να γίνει μία τέτοια αναφορά, αν ο Θεοκρίνης δεν ήταν γνωστός για τις συκοφαντικές του πρακτικές; Και σε αυτήν την περίπτωση, κανείς μπορεί να αντιτείνει ως ευλογοφανή επιχειρήματα, από τη μια, το σύντομο χρονικό διάστημα που είχε παρέλθει από τη διαμάχη Επιχάρη και Θεοκρίνη, κι από την άλλη, την έκταση που ενδεχομένως έλαβε η υπόθεση, εφόσον ενεπλάκη σε αυτή και ο Δημοσθένης –παρά την απουσία του–, και λόγω της παραδειγματικής τιμωρίας που επιβλήθηκε στον πατέρα του Επιχάρη, με αποτέλεσμα να είναι ευρέως γνωστή στους Αθηναίους της δεκαετίας του 330 π.Χ. Ακόμη, σαφώς, μπορεί κανείς να επικαλεστεί και τη στοχευμένη χρήση του ονόματος του Θεοκρίνη από τον διάσημο πολιτικό και ρήτορα, ακριβώς λόγω της ακούσιας ανάμειξης του ίδιου του Δημοσθένη σε αυτήν.

Μπορούμε, επομένως, να λάβουμε κατά γράμμα το κατηγορητήριο του Επιχάρη; Πόσο διαβόητος ήταν τελικά ο Θεοκρίνης ως συκοφάντης στην Αθήνα του 4ου αι. π.Χ.; Όπως ελπίζουμε να αποδείξαμε μέσα από την ανάλυση των πηγών, πρόκειται για ερωτήματα η απάντηση των οποίων ίσως να εξαρτάται από τη στάση που θα επιλέξει να κρατήσει ο ερευνητής απέναντι στο άκρως ζωτικό και πιθανώς πολιτικά μείζον θέμα της φήμης που συνόδευε τους Αθηναίους στην πόλη τους. Η μελέτη της αλληλεπίδρασης της συμπεριφοράς του πολίτη στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο και της συμμετοχής του στα συλλογικά

114. Βλ. και Roisman 2006, 117. Πρβλ. και Harris 2018β, 51.

όργανα της πόλης είναι εξόχως σημαντική για την κατανόηση της λειτουργίας της αθηναϊκής δημοκρατίας, αλλά παραμένει πεδίο εικασιών, λόγω της αντικρουόμενης φύσης των πηγών ή, συχνά, της απουσίας τους. Γι' αυτό και η περίπτωση του Θεοκρίνη και η προσωπικότητά του αξίζουν την προσοχή μας.

Αλεξάνδρα Μπαρτζώκα
Πανεπιστήμιο Πατρών
abartzoka@upatras.gr

Summary

Theocrines was a well-known sycophant who often brought false charges against his fellow citizens in the hope of profiting financially. This is what Epichares asserts in his oration *Against Theocrines*, delivered ca. 343-338 BCE, in order to avenge his father. Theocrines had earlier charged and successfully prosecuted Epichares' father for proposing an illegal decree. This led Epichares to bring a denunciation against Theocrines, claiming that his adversary had violated numerous laws on several occasions. Apart from this speech, two epigraphic testimonies also provide biographical details about Theocrines. These inscriptions suggest that, following his trial, he took on public offices as a public arbitrator and councillor. This article aims to combine these different aspects of Theocrines' life and challenge the negative and stereotypical depiction of him as a notorious sycophant. This portrayal has been predominant in modern studies primarily because they heavily rely on Epichares's speech alone. Hence, the critical question arises whether this speech delivered by a vindictive Epichares can be taken literally to draw reliable conclusions about the reprehensible practices attributed to Theocrines. Characterizing Theocrines solely as a sycophant is debatable and only represents one facet of his public life. Thus, by examining these varied sources, we can develop certain hypotheses about Theocrines' character, the substance of Epichares' claims, and the workings of Athenian democracy.

Συντομογραφίες - Βιβλιογραφία

- Αδάμ-Μαγνήσαλη, Σ. 2008. *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος π.Χ. αι.)*. Αθήνα.
- Γιούννη, Μ.Σ. 1998. *Άτιμος έστω, άτιμος τεθνάτω: Συμβολή στη μελέτη της ποινής της ατιμίας και της θέσης εκτός νόμου στο αττικό δίκαιο*. Θεσσαλονίκη.
- Μπαρτζώκα, Α. 2019. «Τὸ συνέδριον τῶν θεσμοθετῶν: Παρατηρήσεις ἐπὶ των ἀρμοδιοτήτων των θεσμοθετῶν της Αθήνας του 4ου αιώνα π.Χ.», στο Μ. Γιούννη (επιμ.), *Δίκαιο και Ιστορία: Μελέτες ιστορίας του δικαίου*, τ. IV. Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 35-51.
- Παιονίδης, Φ., Γιαννακόπουλος, Ν. 2018. *Αθηναίοι δημαγωγοί: Ανασκευάζοντας ένα αντιδημοκρατικό στερεότυπο*. Αθήνα.
- Παπακωνσταντίνου, Κ.Κ. 2012. «Η αρχή της εκατέρωθεν ακρόασεως στο αττικό δίκαιο», *Ε.Κ.Ε.Ι.Ε.Δ.* 44, 37-58.
- Πετράκος, Β.Χ. 1997. *Οι επιγραφές του Ωρωπού*. Αθήνα.
- Adeleye, G. 1983. «The Purpose of the *Dokimasia*», *GRBS* 24, 295-306.
- APF: Davies, J.K. *Athenian Propertied Families 600-300 B.C.* Οξφόρδη 1971.
- Bers, V. 2003. *Demosthenes. Speeches 50-59*. Austin.
- Carawan, E. 2013. *The Athenian Amnesty and Reconstructing the Law*. Οξφόρδη.
- Carey, C. 1989. *Lysias. Selected speeches*. Cambridge.
- Carey, C. 2018. «Bridging the Divide between Public and Private: *dikē exoulēs* and Other Hybrids», στο C. Carey, I. Giannadaki, B. Griffith-Williams (επιμ.), *Use and Abuse of Law in the Athenian Courts*. Leiden – Βοστώνη, 75-92.
- Cargill, J. 1995. *Athenian Settlements of the Fourth Century B.C.* Leiden – Νέα Υόρκη – Κολωνία.
- Choustoulaki, G. 2023. «Constructing the Sycophant: The Case of Theocrines», *New Classicists* 8, 39-61.
- Christ, M. 1998. *The Litigious Athenian*. Βαλτιμόρη.
- de Bruyn, O. 1995. *La compétence de l'Aréopage en matière de procès publics : Des origines de la polis athénienne à la conquête romaine de la Grèce (vers 700-146 avant J.-C.)*. Στουτγκάρδη.
- Davies, J.K. 1981. *Wealth and the Power of Wealth in Classical Athens*. Νέα Υόρκη.
- Demont, P. 2019. « Le tirage au sort dans l'Athènes antique : de la religion à la politique », *Participations : Revue de sciences sociales sur la démocratie et la citoyenneté* 2019, 99-115.
- Develin, R. 1989. *Athenian Officials: 684-321 B.C.* Cambridge – Νέα Υόρκη.

- Duncan, A. 2006. *Performance and Identity in the Classical World*. Cambridge.
- Faraguna, M. 1992. *Atene nell'età di Alessandro: Problemi politici, economici, finanziari*. Ρώμη.
- Feyel, C. 2009. *ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ : La place et le rôle de l'examen préliminaire dans les institutions des cités grecques*. Παρίσι.
- Friend, J.L. 2019. *The Athenian Ephebeia in the Fourth Century BCE*. Leiden – Βοστώνη.
- Fröhlich, P. 2004. *Les cités grecques et le contrôle des magistrats (IVe - Ier siècle av. J.-C.)*. Γενεύη.
- Gallo, L. 2019. «Allies and Foes (II): Politicians without Transmitted Speeches», στο G. Martin (επιμ.), *The Oxford Handbook of Demosthenes*. Οξφόρδη, 353-362.
- Garland, R.S.J. 1984. «Religious Authority in Archaic and Classical Athens», *BSA* 79, 75-123.
- Garnsey, P. 1988. *Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Responses to Risk and Crisis*. Cambridge.
- Gernet, L. 1955. *Droit et Société dans la Grèce ancienne*. Παρίσι.
- Gernet, L. 1960. *Démosthène. Plaidoyers civils*, τ. IV : Discours LVII - LIX - Index general. Παρίσι.
- Hanink, J. 2014. *Lycurgan Athens and the Making of Classical Tragedy*. Cambridge.
- Hansen, M.H. 1974. *The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Public Action against Unconstitutional Proposals*. Odense.
- Hansen, M.H. 1976. *Apagoge, Endeixis and Ephegesis against Kakourgoi, Atimoi and Pheugontes*. Odense.
- Hansen, M.H. 1983. «Rhetores and Strategoi in Fourth-Century Athens», *GRBS* 24, 151-180.
- Hansen, M.H. 1999. *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structures, Principles, and Ideology*. 2nd ed. Λονδίνο.
- Harris, E.M. 1995. *Aeschines and Athenian Politics*. Οξφόρδη.
- Harris, E.M. 2006α. *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens: Essays on Law, Society, and Politics*. Cambridge.
- Harris, E.M. 2006β. «A Response to Robert Wallace», στο H.A. Rupprecht (επιμ.), *Symposion 2003. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Rauischholzhausen, 30. September - 3. Oktober 2003)*. Βιέννη, 67-72.
- Harris, E.M. 2013. *The Rule of Law in Action in Democratic Athens*. Οξφόρδη.
- Harris, E.M. 2018α. «Trials, Private Arbitration, and Public Arbitration in Classical Athens or the Background to [Arist.] *Ath. Pol.* 53, 1-7», στο C. Bearzot κ.ά. (επιμ.), *Athenaion Politeiai tra storia, politica e sociologia: Aristotele e Pseudo-Senofonte*. Μιλάνο, 213-230.

- Harris, E.M. 2018β. «The Athenian View of an Athenian Trial», στο C. Carey, I. Giannadaki, B. Griffith-Williams (επιμ.), *Use and Abuse of Law in the Athenian Courts*. Leiden – Βοστώνη, 42-74.
- Harris, E.M. 2022. «The Role of Written Documents in Athenian Trials», στο A. Markantonatos, V. Liotsakis, A. Serafim (επιμ.), *Witnesses and Evidence in Ancient Greek Literature*. Βερολίνο – Βοστώνη, 17-37.
- Harrison, A.R.W. 1968. *The Law of Athens*, τ. I: *The Family and Property*. Οξφόρδη.
- Harrison, A.R.W. 1971. *The Law of Athens*, τ. II: *Procedure*. Οξφόρδη.
- Harter-Uibopuu, K. 2002. «Ancient Greek Approaches Toward Alternative Dispute Resolution», *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution* 10, 47-69.
- Harvey, D. 1985. «Dona Ferentes: Some Aspects of Bribery in Greek Politics», στο P.A. Cartledge, F.D. Harvey (επιμ.), *CruX. Essays in Greek History Presented to G.E.M. de Ste. Croix on His 57th Birthday*. Λονδίνο, 76-117.
- Harvey, F.D. 1990. «The Sycophant and Sycophancy: Vexatious Redefinition?», στο P.A. Cartledge, P. Millett, S. Todd (επιμ.), *Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society*. Cambridge – Νέα Υόρκη, 103-121.
- Headlam, J.W. 1933. *Election by Lot at Athens*. Cambridge.
- Henderson, T.R. 2020. *The Springtime of the People: The Athenian Ephebeia and Citizen Training from Lykourgos to Augustus*. Leiden – Βοστώνη.
- Horváth, L. 2018. «The Postponement of the Trial by Jury in Athens: The Timing of the *graphē paranomōn*», στο C. Carey, I. Giannadaki, B. Griffith-Williams (επιμ.), *Use and Abuse of Law in the Athenian Courts*. Leiden – Βοστώνη, 132-145.
- Humphreys, S.C. 2010. «Some Problematical Attic “Lists” with Tribe and Deme Headings», *ZPE* 172, 75-84.
- Humphreys, S.C. 2018. *Kinship in Ancient Athens: An Anthropological Analysis*. Οξφόρδη.
- Hunter, V.J. 1994. *Policing Athens: Social Control in the Attic Lawsuits, 420-320 B.C.* Princeton, N.J.
- Hunter, V.J. 2000. «Policing Public Debtors in Classical Athens», *Phoenix* 54, 21-38.
- Ismard, P. 2010. *La cité des réseaux : Athènes et ses associations VIe - Ier siècle av. J.-C.* Παρίσι.
- Kamen, D. 2013. *Status in Classical Athens*. Princeton.
- Kapparis, K.A. 1999. *Apollodoros “Against Neaira” [D. 59]*. Βερολίνο – Νέα Υόρκη.
- Kierstead, J., Klapaukh, R. 2018. «The Distribution of Wealthy Athenians in the Attic Demes», στο M. Canevaro κ.ά. (επιμ.), *Ancient Greek History and Contemporary Social Science*. Εδιμβούργο, 376-401.

- Knoepfler, D. 1993. «Adolph Wilhelm et la pentétèris des Amphiararaia d'Oropos», στο M. Piérart (επιμ.), *Aristote et Athènes. Fribourg (Suisse) 23-25 mai 1991*. Παρίσι, 279-302.
- Kucharski, J. 2012. «Vindictive Prosecution in Classical Athens: On Some Recent Theories», *GRBS* 52, 167-197.
- Lambert, S.D. 2018. *Inscribed Athenian Laws and Decrees in the Age of Demosthenes: Historical Essays*. Leiden – Βοστώνη.
- Lambert, S.D. «Dedication by [arbitrators], 330/29 BC», στο *AIO_1660* (<https://www.atticinscriptions.com/inscription/IGII34/33>) (προσπελάστηκε στις 8/4/2024).
- Lewis, D.M. 1955. «Notes on Attic Inscriptions (II)», *BSA* 50, 1-36.
- Liddel, P. 2020α. *Decrees of Fourth-Century Athens (403/2-322/1 BC)*, τ. I: *The Literary Evidence*. Cambridge.
- Liddel, P. 2020β. *Decrees of Fourth-Century Athens (403/2-322/1 BC)*, τ. II: *Political and Cultural Perspectives*. Cambridge.
- Loukopoulou, L. 2004. «Thracian Chersonesos», στο M.H. Hansen, T.H. Nielsen (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Οξφόρδη, 900-911.
- MacDowell, D.M. 1971. «The Chronology of Athenian Speeches and Legal Innovations in 401-398 B.C.», *RIDA*³ 18, 267-273.
- MacDowell, D.M. 1978. *The Law in Classical Athens*. Λονδίνο.
- MacDowell, D.M. 1991. «The Athenian Procedure of Phasis», στο M. Gagarin (επιμ.), *Symposion 1990. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Pacific Grove, California, 24.-26. September 1990)*. Βιέννη, 187-198.
- MacDowell, D.M. 2009. *Demosthenes the Orator*. Οξφόρδη.
- Martin, G. (επιμ.) 2019. *The Oxford Handbook of Demosthenes*. Οξφόρδη.
- Mikalson, J.D. 1998. *Religion in Hellenistic Athens*. Καλιφόρνια.
- Ober, J. 1989. *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton, N.J.
- Osborne, R. 1985. «Law in Action in Classical Athens», *JHS* 105, 40-58.
- Osborne, R. 1990. «Vexatious Litigation in Classical Athens: Sycophancy and the Sycophant», στο P.A. Cartledge, P. Millett, S. Todd (επιμ.), *Nomos: Essays in Athenian Law, Politics and Society*. Cambridge – Νέα Υόρκη, 83-102.
- PA: Kirchner, J. *Prosopographia Attica*. Βερολίνο 1901-1903.
- PAA: Traill, J.S. *Persons of Ancient Athens*. Τορόντο 1994-2021.
- Papazarkadas, N. 2024. «Effectuating Law in Classical Athens: The Apographe of Nikodemos' Property (Agora XIX P26. 498-530)», στο P.J. Rhodes, A. Makres (επιμ.), *ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΡΧΑΙΑ. Studies in Memory of David M. Lewis (1928-1994)*. Αθήνα, 327-344.

- Rhodes, P.J. 1972. *The Athenian Boule*. Οξφόρδη.
- Rhodes, P.J. 1981. *A Commentary on the Aristotelian "Athenaion Politeia"*. Οξφόρδη.
- Rhodes, P.J. 1995. «Judicial Procedures in Fourth Century Athens: Improvement or Simply Change?», στο W. Eder (επιμ.), *Die athenische Demokratie im 4. Jahrhundert v. Chr. Akten eines Symposiums 3-7 August 1992 Bellagio*. Στουτγκάρδη, 303-319.
- RO: Rhodes, P.J., Osborne, R. *Greek Historical Inscriptions: 404-323*. Οξφόρδη 2003.
- Roisman, J. 2005. *The Rhetoric of Manhood: Masculinity in the Attic Orators*. Berkeley – Los Angeles – Λονδίνο.
- Roisman, J. 2006. *The Rhetoric of Conspiracy in Ancient Athens*. Berkeley – Λος Άντζελες – Λονδίνο.
- Rubinstein, L. 2000. *Litigation and Cooperation: Supporting Speakers in the Courts of Classical Athens*. Στουτγκάρδη.
- Rubinstein, L. 2012. «Individual and Collective Liabilities of Boards of Officials in the Late Classical and Early Hellenistic Period», στο B. Legras, G. Thür (επιμ.), *Symposion 2011. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Paris, 7.-10. September 2011)*. Βιέννη, 329-354.
- Sato, N. 2020. «Inciting *thorubos* and Narrative Strategies in Attic Forensic Speeches», στο M. Edwards, D. Spatharas (επιμ.), *Forensic Narratives in Athenian Courts*. Λονδίνο – Νέα Υόρκη, 102-118.
- Scafuro, A.C. 1994. «Witnessing and False Witnessing», στο A.L. Boegehold, A.C. Scafuro (επιμ.), *Athenian Identity and Civic Ideology*. Βαλτιμόρη, 156-198.
- Scafuro, A.C. 1997. *The Forensic Stage: Settling Disputes in Graeco-Roman New Comedy*. Cambridge.
- Schwenk, C.J. 1985. *Athens in the Age of Alexander. The Dated Laws and Decrees of "The Lycourgan Era" 338-322 BC*. Σικάγο.
- Sinclair, R.K. 1988. *Democracy and Participation in Athens*. Cambridge.
- Sineux, P. 2007. *Amphiaraos : Guerrier, devin et guérisseur*. Παρίσι.
- Siron, N. 2019. *Témoigner et convaincre : Le dispositif de vérité dans les discours judiciaires de l'Athènes classique*. Παρίσι.
- Taylor, C. 2007. «From the Whole Citizen Body?: The Sociology of Election and Lot in the Athenian Democracy», *Hesperia* 76, 323-345.
- Taylor, C. 2017. *Poverty, Wealth, and Well-Being: Experiencing Penia in Democratic Athens*. Οξφόρδη.
- Traill, J.S. 1975. *The Political Organization of Attica*. Princeton, N.J.
- Todd, S.C. 1993. *The Shape of Athenian Law*. Οξφόρδη.
- Todd, S.C. 2000. *Lysias*. Austin.
- Todd, S.C. 2007. *A Commentary on Lysias: Speeches 1-11*. Οξφόρδη.
- Todd, S.C. 2020. *A Commentary on Lysias: Speeches 12-16*. Οξφόρδη.

- Vélissaropoulos, J. 1980. *Les nauclères grecs*. Γενεύη – Παρίσι.
- Wallace, R.W. 2003. «*Phainain* in Athenian Laws and Legal Procedures», στο G. Thür, F. Nieto (επιμ.), *Symposion 1999. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Pazo de Mariñán, La Coruña, 6.-9. September 1999)*. Βιέννη, 167-181.
- Wallace, R.W. 2006. «Withdrawing Graphai in Ancient Athens: A Case Study in “Sycophancy” and Legal Idiosyncrasies», στο H.A. Rupprecht (επιμ.), *Symposion 2003. Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Rauischholzhausen, 30. September - 3. Oktober 2003)*. Βιέννη, 57-66.
- Wallace, R.W. 2019. «Public Arbitrators in Fourth-century Athens: Guiding the Democratic Lot», στο L. Gagliardi, L. Pepe (επιμ.), *Dike. Essays on Greek Law in Honor of Alberto Maffi*. Μιλάνο, 351-359.
- Whitchurch, J. 2020. «“Show, Don’t Tell”: How to Make Jurors Angry as a Young Athenian Prosecutor», *Rhesis: International Journal of Linguistics, Philology and Literature* 11, 281-289.
- Whitehead, D. 1986. *The Demes of Attica 508/7-250 B.C.: A Political and Social Study*. Princeton.
- Wohl, V. 2010. *Law’s Cosmos: Juridical Discourse in Athenian Forensic Oratory*. Cambridge.
- Yunis, H. 2001. *Demosthenes. On the Crown*. Cambridge.
- Zanaga, C. 2017. «Alcune considerazioni in merito ai cataloghi arbitrali ateniesi», *Historika* 7, 83-117.